

MÄNTTÄ-VILPPULAN KAUPUNKI

Keskustaajaman osayleiskaava Kulttuuriympäristösynteesi

Raportti

Sisällysluettelo

1	Yleistä	3
2	Lähtötiedot ja käytetyt menetelmät.....	3
3	Maisemarakenne.....	4
4	Esihistoriallinen aika.....	6
5	Asutus ja maatalous 1500-luvulta 1700-luvulle.....	7
6	Teollistumisen alku ja taajamien rakentuminen.....	13
6.1	Vilppula	14
6.2	Mänttä	18
7	Kulttuurimaiseman kehitys.....	24
7.1	Kulttuurimaiseman kehitys Vilppulassa	24
7.2	Kulttuurimaiseman kehitys Mäntässä	25
8	Jälleenrakennuskausi ja taajamien kehitys	28
9	Tehokkuuden yhteiskunta ja autoistuminen.....	30
10	Kulttuuriympäristösynteesi.....	32
11	Lähteet.....	35

Raportin valokuvat: Riikka Ger 2013.

Kannessa: Vilppulankoski

18.11.2015

Mänttä-Vilppulan keskustaajaman osayleiskaava Kulttuuriarvosynteesi

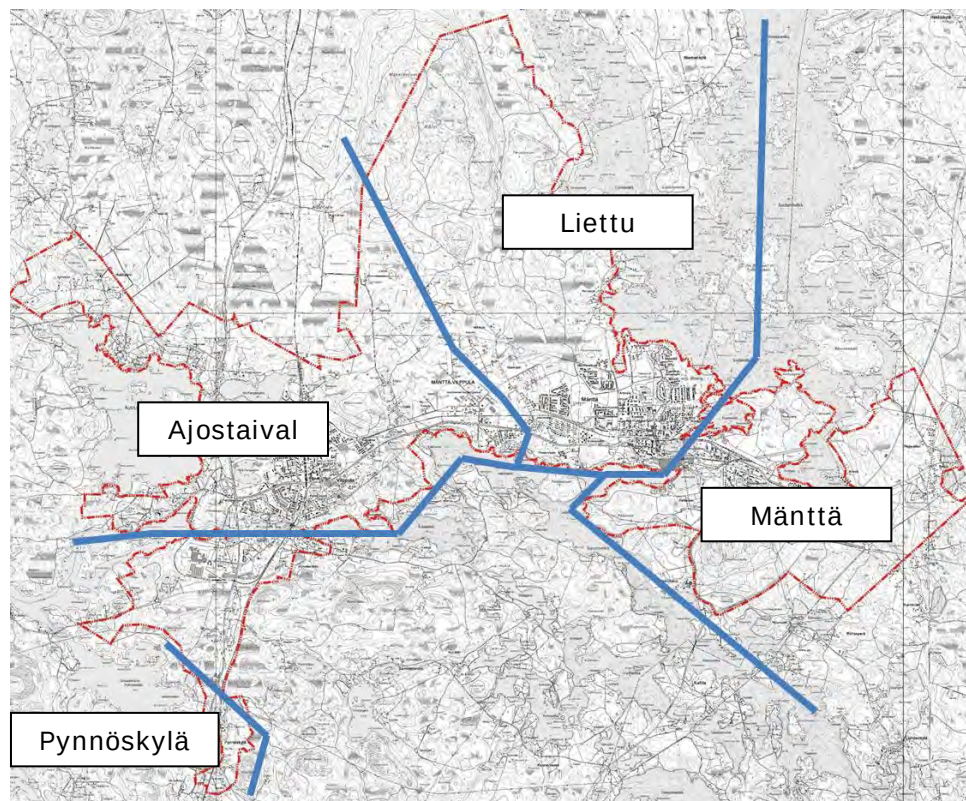
1 Yleistä

Kulttuurimaiseman kehittyminen kuvataan "aikajanalähtöisesti" koontiraportissa historiallisena karttatarkasteluna ja kulttuurimaiseman nykytilatarkasteluna. Koontiraportti kokoaa yhteen keskustaajaman osayleiskaavaa varten tehdyt Maisemaselvityksen täydennysraportin (FCG), Kulttuuriympäristöselvityksen (FCG) ja Arkkeologisen inventoinnin täydentämisen (Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy).

Tämä koontiraportti on laadittu Mänttä-Vilppulan kaupungin toimeksiannosta FCG Suunnittelu ja tekniikka Oy:ssä. Mänttä-Vilppulan kaupungilta yhteyshenkilönä on toiminut kaupunginarkkitehti Sirkka Sortti.

2 Lähtötiedot ja käytetyt menetelmät

Osion lähtötietoina on käytetty Maisemaselvityksen täydennysraporttia (FCG), Rakennetun ympäristön selvitystä (FCG) ja Arkeologisen inventoinnin täydentämistä (Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy). Näiden lisäksi tarkastelussa on käytetty 1700-luvun lopun isojakokarttoja ja uusjaon karttoja 1800- ja 1900-lukujen vaihteesta. Karttatarkastelussa on keskitytty Ajostaipaleen, Lietun ja Mäntän jakokuntien karttoihin sekä Pynnöskylän karttoihin suunnittelualueella. Lisäksi on käytetty muita vanhoja karttoja ja suunnitelmia. Melasjärven etelärannan asutusta ei ole tarkasteltu tässä selvityksessä.

Kuva 1. Punaisella tarkastelualueen rajausta ja sinisellä vanhojen jakokuntien suuntaa antavat rajat.

18.11.2015

1900-luvun kehitystä on tarkasteltu vuoden 1942 pitäjänkartaston perusteella sekä peruskarttojen pohjalta. Muut käytetyt lähteet on lueteltu raportin lopussa.

Raporttia työstettäessä vanhoja karttoja on asemoitu nykyisen peruskartan päälle ja tämän pohjalta tarkasteltu muutoksia maisemassa ja kaupunkirakenteessa. Havainnot on raportoitu sanallisesti tässä raportissa. Vanhoista kartoista esitetään otteita selvittämissä sanallista kuvailua.

Lisäksi tähän raporttiin on koottu kulttuuriympäristösynteesikartta, jossa esitetään lähtötietona käytettyjen selvitysten keskeiset tulokset yhdellä kartalla.

3 Maisemarakenne

Koillisella Pirkanmaalla sijaitseva Mänttä-Vilppulan kaupunki lukeutuu maisemamaakuntajaossa Pohjois-Hämeen järviseuutuun, joka on Hämeen viljelymaiden ja Suomenselän karujen vedenjakajamaiden väliin sijoittuvaa vaihtumisvyöhykettä. Maasto on korkeussuhteiltaan varsin vaihtelevaa. Alue on ruhjelaaksojen rikkomaa kallio- ja moreenimaata, alueen luonnolle tyypillistä on karuus, peltojen vähäisyys ja metsien runsaus. Mänttä-Vilppulan alueella kulkee jokseenkin etelä-pohjoissuuntaisesti kaksi matalaa pitkittäisharjua. Keuruun vesireitti puhkaisee Kirkkosalmessa itäisemmän pitkittäisharjun.

Mänttä-Vilppulan päävesistönä on Keuruun reitti. Kolhon suuret järvet Ukonselkä ja Kaijanselkä laskevat monien salmien kautta Keuruselkään. Keuruun reitin vedet purkautuvat Mäntän- ja Vippulankoskien kautta Ruoveteen ja edelleen Näsijärveen. Varsin lähellä on kuitenkin Pirkanmaan ja Keski-Suomen välinen vedenjakaja. Hallin eteläpuolinen Eväjärvi laskee etelästä Längelmäveden reitin vesistöön.

Vesireitit ovat vaikuttaneet niin esihistoriallisella kuin historiallisellakin ajalla seudun asuttamiseen ja sitä myötä kulttuurimaiseman syntyyn. Alueen asuttaminen on perustunut vesireittien tarjoamiin kulkuyhteyksiin ja metsien hyödyntämiseen alkuun erämaina, myöhemmin teollisuuden raaka-aineen lähteenä.

18.11.2015

MÄNTTÄ-VILPPULAN MAISEMASelvITYKSEN TÄYDENTÄMINEN

MÄNTTÄ-VILPPULAN KAUPUNKI

LIITE 1 Täydennetty maisemarakennekartta
14.4.2014
1:50000

FCG FCG Suunnittelu ja tekniikka Oy
Pyhäjärvenkatu 1, 33200 Tampere
Puh. 0104090 www.fcg.fi

MERKINNÄT

	LAAKSON POHJA
	LAAKSON YLÄRINTEET
	SELÄNTEEN ALARINTEET
	SELÄNTEEN LAKIALUEET

VEDENJAKAJA

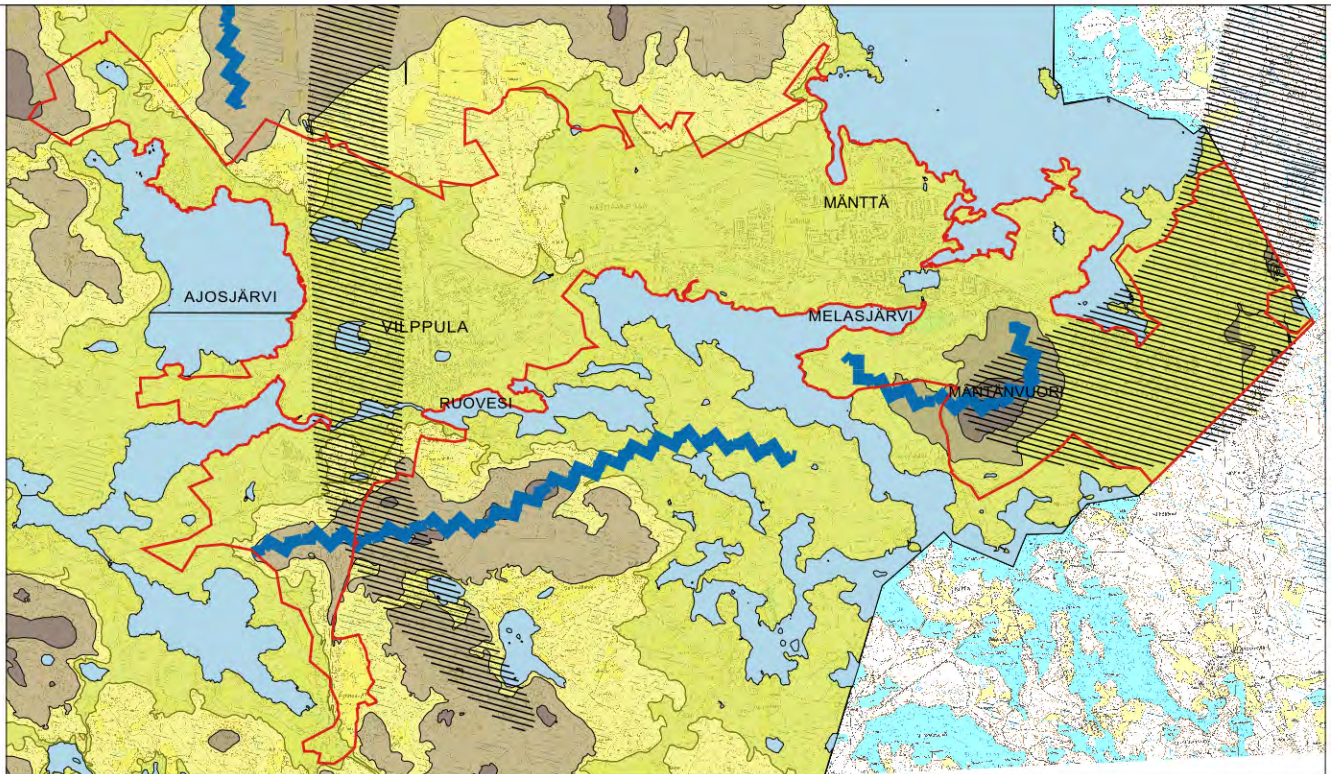

HARJUJAKSO

SELVITYSALUEEN RAJAUS

0 100 500 1000

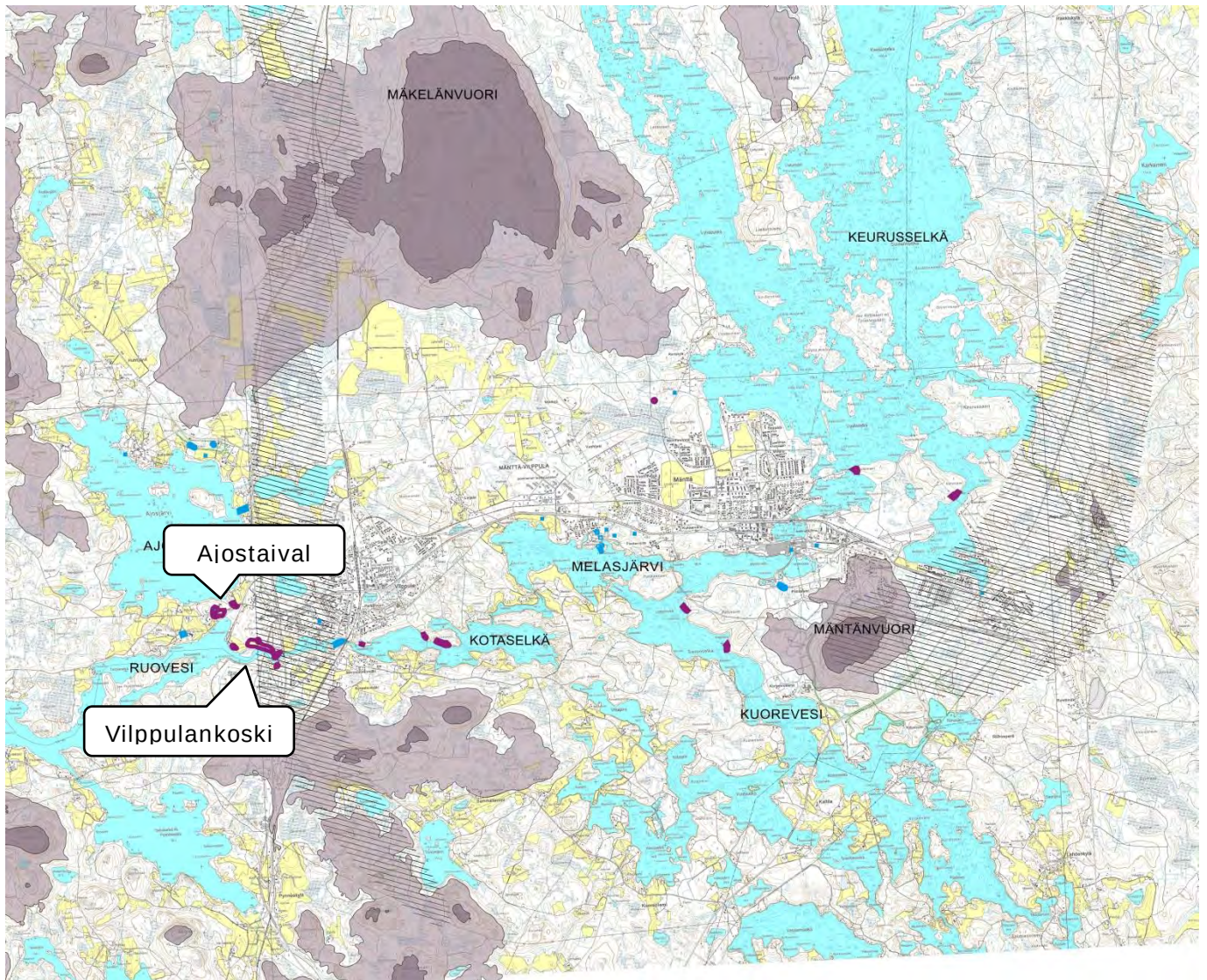
Kuva 2. Maisemarakenne maisemaselvityksen mukaan.

18.11.2015

4 Esihistoriallinen aika

Mänttä-Vilppulan kiinteät esihistorialliset muinaisjäännökset sijaitsevat pääasiassa suurten järvien ja vesireittien tai niihin laskevien pienempien vesistöjen rannoilla, usein niemissä ja salmien rannoilla (*arkeologisen inventoinnin kohteet 4, 5, 6, 7, 8, 9*). Kiinteitä asutuksesta kertovia muinaisjäännöksiä on erityisesti Ajostaipaleella (*arkeologisen inventoinnin kohteet 1, 10, 11,*) ja Vilppulankosken ympäristössä (*arkeologisen inventoinnin kohteet 2, 3, 12,*). Vilppulankosken runsas kalakanta on luultavasti ollut yksi syy asutuksen vakiintumiseen alueella. Paikalla on myös ristennyt vesistöjen ja harjun tarjoamat kulkureitit. Irtolöydöt osoittavat, että alueen asutus on alkanut viimeistään kampakeraamisella kivikaudella. Pronssikaudelta (n.1500 -500 eaa.) Vilppulasta ei toistaiseksi ole löytöjä. Mahdollisesti Vilppulassa ei tuolloin ole ollut asutusta. On mahdollista, ettei Vilppulassa ollut rautakaudella (n. 500 eaa. – 1300 jaa.) vakinaista asutusta. Vain rintamaiden erämiehet harjoittivat metsästystä. Vilppulasta on tältä ajalta vain yksi irtolöytö.

Kuva 3. Arkeologisen inventoinnin kohteet. Violetilla kiinteät muinaisjäännökset, sinisellä irtolöydöt ja muut kulttuuriperintökohteet.

18.11.2015

5 Asutus ja maatalous 1500-luvulta 1700-luvulle

Keskiajalla ruvettiin Hämeen ja Satakunnan rintamailta tekemään säännöllisesti toistuvia pyyntiretkiä Pohjois-Hämeeseen. Vesireitit ja pitkittäisharjut olivat eräiteitä, joita myöten päästiin Mänttä-Vilppulankin tienoille. Mänttä-Vilppula sai ensimmäiset vakinaiset asukkaansa etelästä Hämeen ja Satakunnan rajoilta sekä idästä Savon suunnalta. Entisen Vilppulan kunnan alue oli ennen 1550-lukua jakaantunut Pirkkalan, Kangasalan ja Vesilahden talojen erämaaomistuksiin. 1500-luvun loppupuolen asutusluetteloissa Mänttä-Vilppulan alueella oli useampia vakituisesti asuttuja taloja.

Vilppulan taajama on alkanut kehittyä Ajostaipaleella sijainneesta Vilppulan kantatalosta, kun vesilahtelainen erämies Vilppu Laurinpoika asettui asumaan paikalle 1580-luvulla (*arkeologisen inventoinnin kohde 13*,). Mäntän taajama taas on alkanut kehittyä Mäntän talosta, jonka Tuomas Niilonpoika Mäntsä perusti Sääksmäen erämaahan Mäntänkosken (silloin Keurustaival) itäpuolelle vuonna 1572 (*arkeologisen inventoinnin kohde 21*).

Vesireittien vaikutus näkyy asutushistoriassa: Vilppulaan on kuljettu Keuruun reitin kautta kun taas Mänttään Kuoreveden ja Längelmäveden reitin kautta. Vesireittien vaikutus näkyy myös pitäjänrajojen sijainnissa. 1700-luvun lopun isojakokartoissa ei vielä näy tieyhteyttä Mäntän ja Vilppulan välillä.

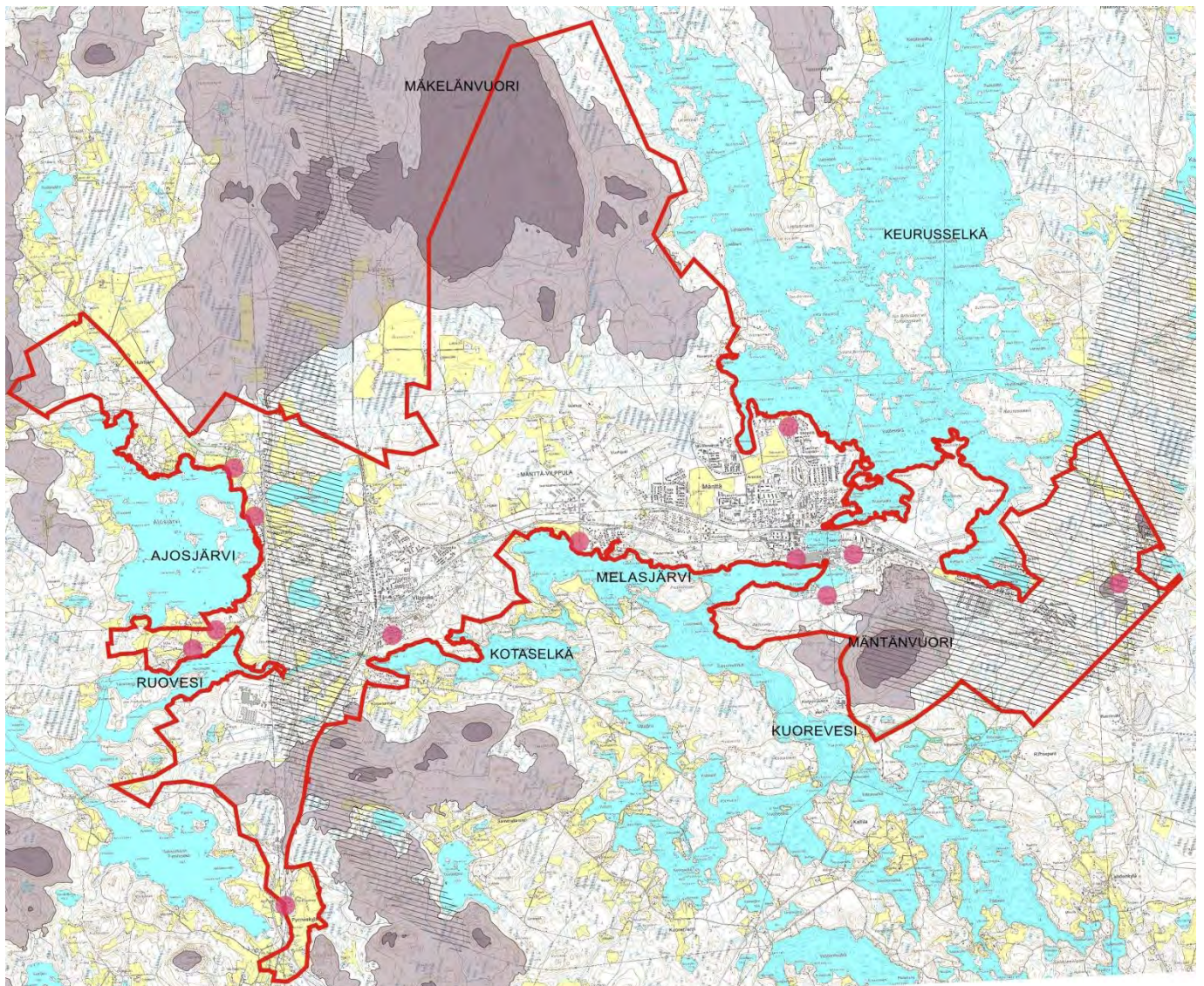
Kuva 4. Ote kartasta Ylä-Satakunnasta, n. 1650. Asutus sijaitsee vesistöjen läheisyydessä (karttaan merkityt punaiset pisteet ja talon nimet). Karttaan on merkitty punaisin katkoviivoin pitäjän rajat. Kartan länsiosat kuuluvat Ruoveden pitäjään, kaakkoisosa Kuoreveteen ja koillisosa Keuruun pitäjään. Vesireitit ovat edelleen olleet tärkeitä kulkureittejä. Kuvälähde: www.serlachius.fi/fi/kokoelmat/karttajulkaisu/.

Historiallisen ajan asutus sijaitsee pääasiassa vesistöjen rannoilla. Pysyvän asutuksen sijaintiin on vaikuttanut kulkureiteinä toimineiden vesistöjen lisäksi myös mahdollisuudet viljellä maata ja vesivoiman hyödyntämismahdollisuudet. Koskiin rakennettiin myllyjä.

Historiallisen ajan kohteet sijaitsevat useimmiten nykyisen pysyvän tai kesämökkiasutuksen piirissä, viljelyyn kelpaavien maiden läheisyydessä.

18.11.2015

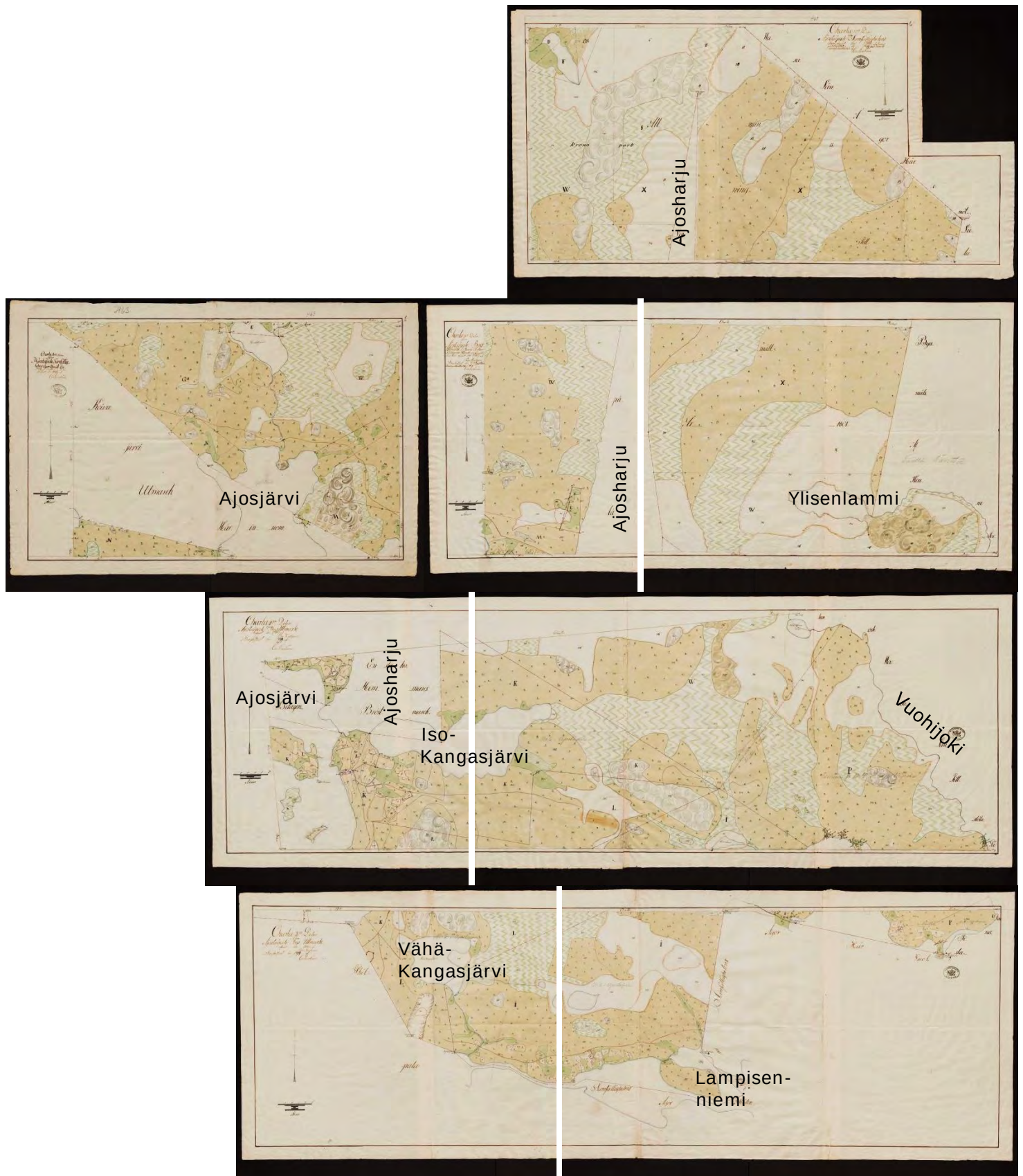

Kuva 5. Asutus (punaiset pallot) 1700-luvun lopulla tarkastelualueella (punainen viiva). Asuinpaikat on merkitty 1700-luvun lopun isojakokarttojen perusteella. Asutuksessa on mukana talot ja torpat. Pellot sijaitsivat pääasiassa asutuksen yhteydessä, niittyjä oli kauempana asutuksesta lähinnä vesistöjen rannoilla ja purojen varsilla. Keurusselän ja Melasjärven rannoilla oli myös asutusta, mutta asuinpaikat jäivät tarkastelualueen ulkopuolelle.

1700-luvun isojakokartoissa näkyy pellot, niityt, suot, kasket ja metsät sekä kallioiset maastonkohdat. Vilppulassa 1700-luvun lopulla asutus keskittyi Ajostaipaleelle, Ajosjarjulle, Parkkivuoren etelärinteelle sekä Kanervalahden rannalle. Myös Pynnöskylässä asuttiin. Peltoja oli asutuksen yhteydessä Ajosjärven rannoilla, Parkkivuoren etelärinteellä, Ajostaipaleella, Kanervalahden rannalla ja Pynnöskylässä. Niittyjä oli peltojen yhteydessä sekä Iso Kangasjärven että Vähä Kangasjärven rannoilla, kanervalahden rannalla ja kosteissa puronotkoissa mm. Vähä Kangasjärvestä laskevan puron rannalla ja Lampisenlahteen laskevan puron rannoilla. Peltojen ja niittyjen sijaintia on kuvattu Vilppulan taajama-alueiden kulttuurihistoriallisessa esiselvityksessä (Jaakkola 2009). Vilppulan koskessa on ollut myllyjä.

18.11.2015

Kuva 6. Otteita Ajostaipaleen jakokunnan isojakokartoista vuodelta 1799. Kartat käsittävät lähinnä nykyisen Ajosharjun ympäristön Ajosjärveltä Vuohijoelle. Karttojen päälle on lisätty nykyistä paikannimistöä. Kuvalähde: kansallisarkisto.

18.11.2015

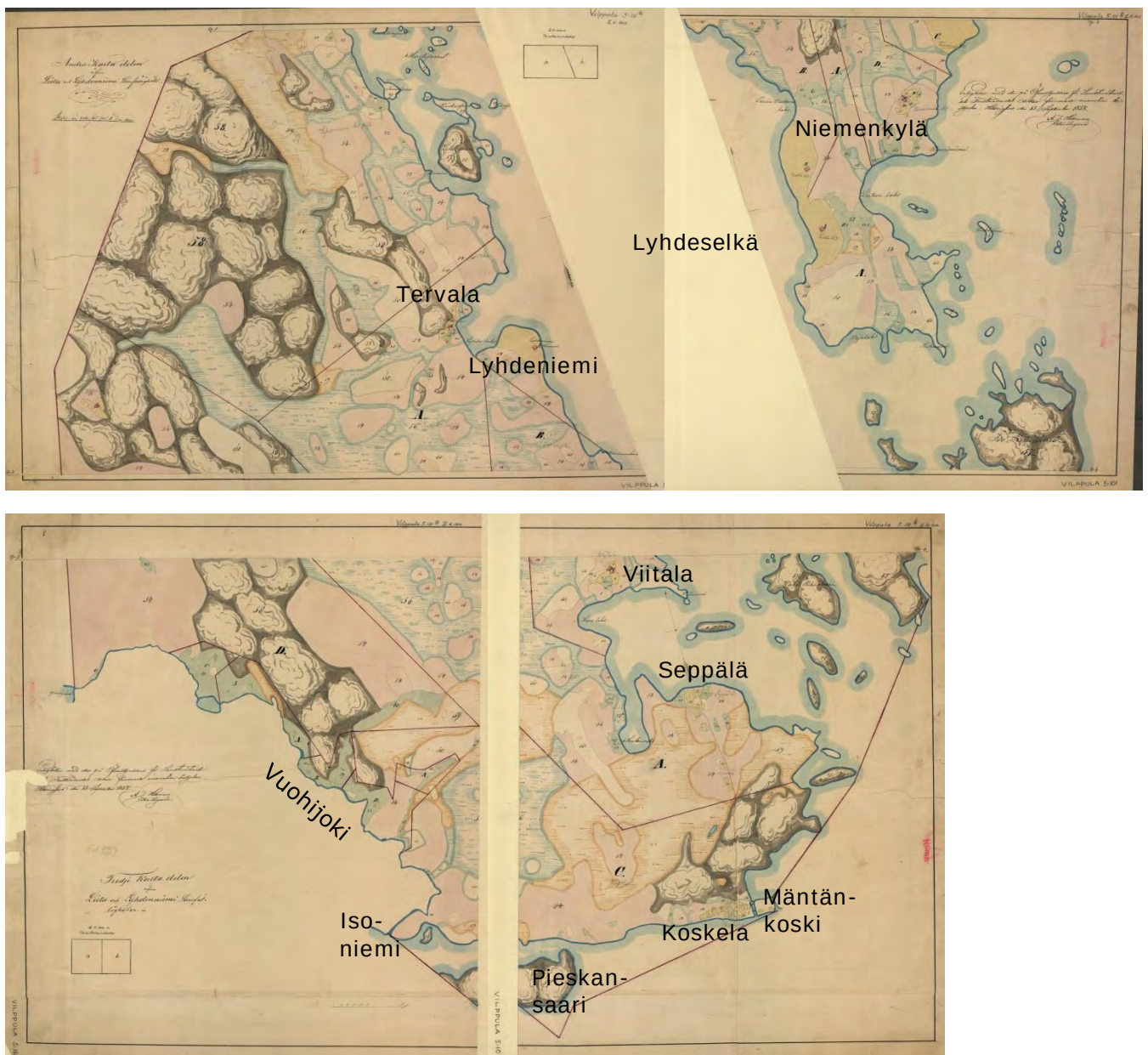
Kuva 7. Ote Pynnösen isojakokartasta vuodelta 1794. Karttaan on myöhemmin piirretty rautatien linjausta. Kuvalähde: kansallisarkisto.

18.11.2015

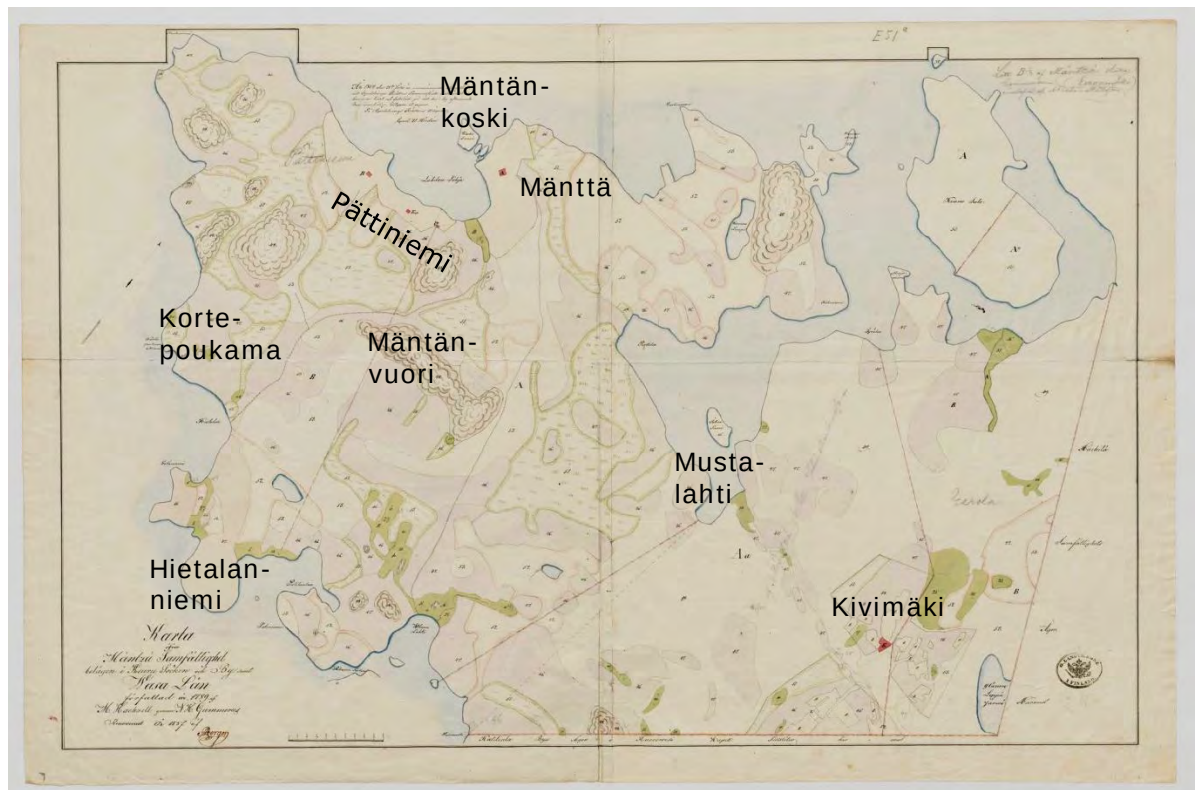
Mäntän puolella asutusta oli Koskelassa, Seppälässä sekä Lyhdenselän rannoilla tarkastelu-alueen tuntumassa Tervalassa, Lyhdeniemessä, Viitalassa ja Niemenkylässä. Kosken itäpuolella asutusta oli Mäntänlahden rannalla (Mäntän ja Pättiniemen talot) ja Kivimäessä. Pellot olivat asutuksen yhteydessä. Niittyjä oli kauempana taloista ja varsinkin Vuohijoen rannoilla oli suoniittyjen lisäksi varsinaisiakin niittyjä runsaasti. Mäntänkosken rannoilla oli useita myllyjä 1700-luvulla. Osa Mäntänkosken uomista kuivui 1820-luvulla ruoppauksen seurauksena.

Nykyinen Mäntän keskusta oli lähinnä suota. Joenniemiessä ei vielä ollut asutusta, vaan Melasjärven rannat Isostaniemiestä Koskelaan olivat kaskimaina. Kosken itäpuolella niittyjä oli paitsi asutuksen yhteydessä myös Riihosjärven ja Atilanlahden rannoilla sekä Talasniemiessä. Laajoja suoniittyjä oli Pättiniemiessä ja nykyisen Tammikankaan alueella. Kosken itäpuolella oli sirpaleisia kaskimaita laajalla alueella.

Kuva 8. Lietun jakokunnan isojakokarttoja vuodelta 1791. Kartat käsittävät alueet Vuohijoen rannoilta Niemenkylään. Karttojen päälle on lisätty talojen ja torppien nimet sekä nykyistä paikannimistöä. Kuvälähde: kansallisarkisto.

18.11.2015

Kuva 9. Mäntän jakokunnan isojakokartta vuodelta 1789. Kartta ulottuu Pättiniemestä nykyiseen Eerolaan. Karttojen päälle on lisätty nykyistä paikannimistöä. Kuvalähde: kansallisarkisto.

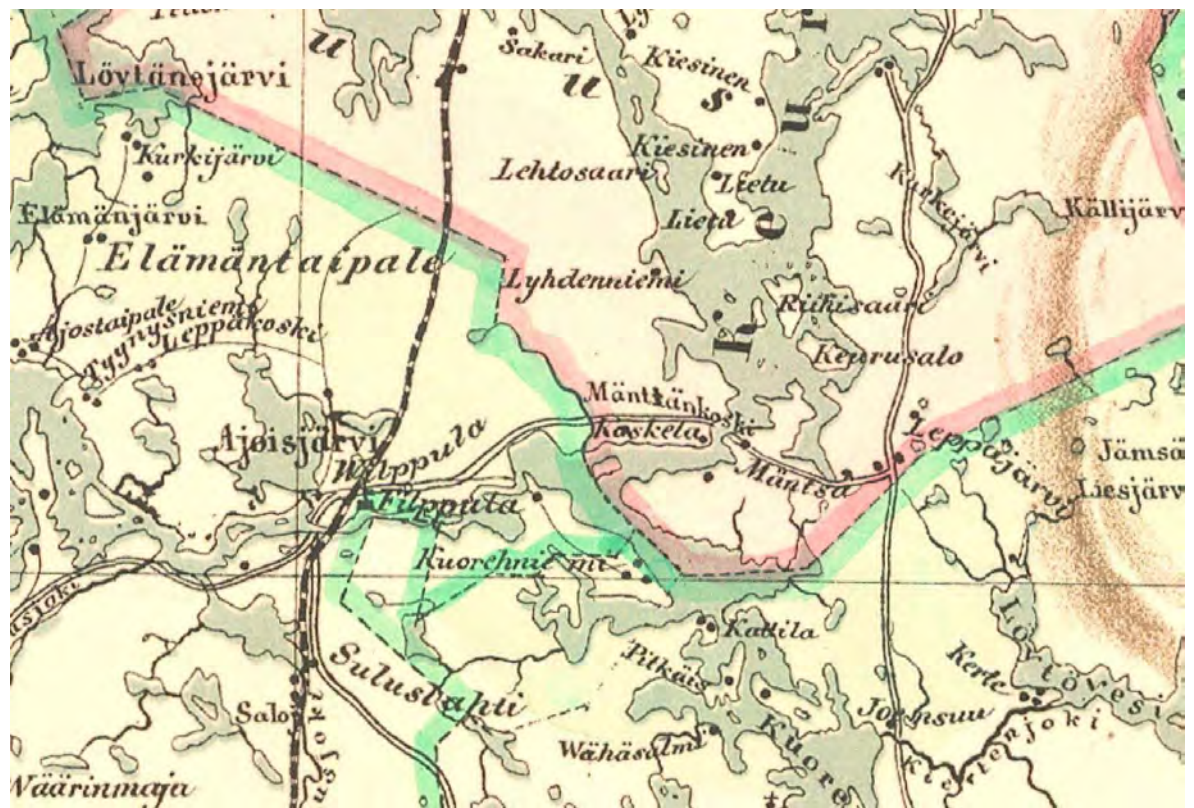

18.11.2015

6 Teollistumisen alku ja taajamien rakentuminen

Vesivoima ja runsaat metsävarat mahdollistivat Mäntän ja Vilppulan teollistumisen 1800-luvulla. Lisäksi seudulla oli saatavilla halpaa työvoimaa. 1800-luvun puolivälissä Mäntänkosken itärannalle rakennettiin saha. Teollistuminen lähti toden teolla käyntiin, kun G. A. Serlachius päätti perustaa puuhiomon Mänttään vuonna 1868. Vuonna 1869 puuhiomo valmistui Mäntänkosken länsipuolelle.

Kulkuyhteydet paranivat, kun laivat alkoivat 1860-luvulla kulkea Vilppureitillä ja Tarjan-teella. Samoihin aikoihin seudulle saatiin ensimmäiset maantiet, jotka paransivat yhteyksiä Ruoveden ja Oriveden suuntiin. Vilppulankosken yli rakennettiin silta kesällä 1876. 1880-luvulla valmistui Tampere-Vaasa -rata, joka jatkossa turvasi teollisuuden kehittymisedellytykset Mäntässä ja Vilppulassa.

Kuva 10. Suomen yleiskartta 1867. Radan linjaus näkyy jo 1860-luvun kartassa, samoin 1860-70-luvuilla rakennetut maantiet. Kylät on merkitty mustilla pisteillä. Kuvallähde: www.serlachius.fi/fi/kokoelmat/karttajulkaisu/.

18.11.2015

6.1 Vilppula

Vuonna 1869 valmistunut puuhiomo Mäntänkosken länsipuolella sysäsi Mäntän teollistumisen käyntiin. Mäntän teollistuminen jatkui koko 1800-luvun lopun vesivoiman ja paperinjalostuksen varassa.

Vaikka Vilppulassakin oli vesivoimaa saatavilla, Vilppulan teollistuminen lähti käyntiin vasta Vaasan rautatien valmistuttua. Vaasan rautatie linjattiin Näsijärven itäpuolelle mm. G. A. Serlachiuksen paperitehtaan tarvitsemien liikenneyhteyksien takia. Tampere – Vaasa -rata avattiin vuonna 1883 ja Vilppulan teollistuminen tukeutui rataan. Radan varteen alkoi nousta pienteollisuutta ja Vilppulaan kehittyi radan varrelle kaksi maantien yhdistämää taajamaa: toinen asemanseudulle ja toinen Parkkivuorelle.

Vilppulan rautatieasema rakennettiin vuosina 1881-1883. Asemasta muodostui monien toimintojen solmukohta, ja asemalla sijaitsi mm. Serlachius Oy:n makasiini ja Jämsänkosken tehtaiden varasto. Rautatieaseman tienoosta tuli tärkeä liikenteen, tavaravirtojen, kulttuuri- ja seuraelämän solmukohta. Radan avaamisen jälkeen nopeasti rakentunut asemakylä alettiin yhdistää Vilppulan nimeen. Taajama rakentui radan kummallekin puolelle.

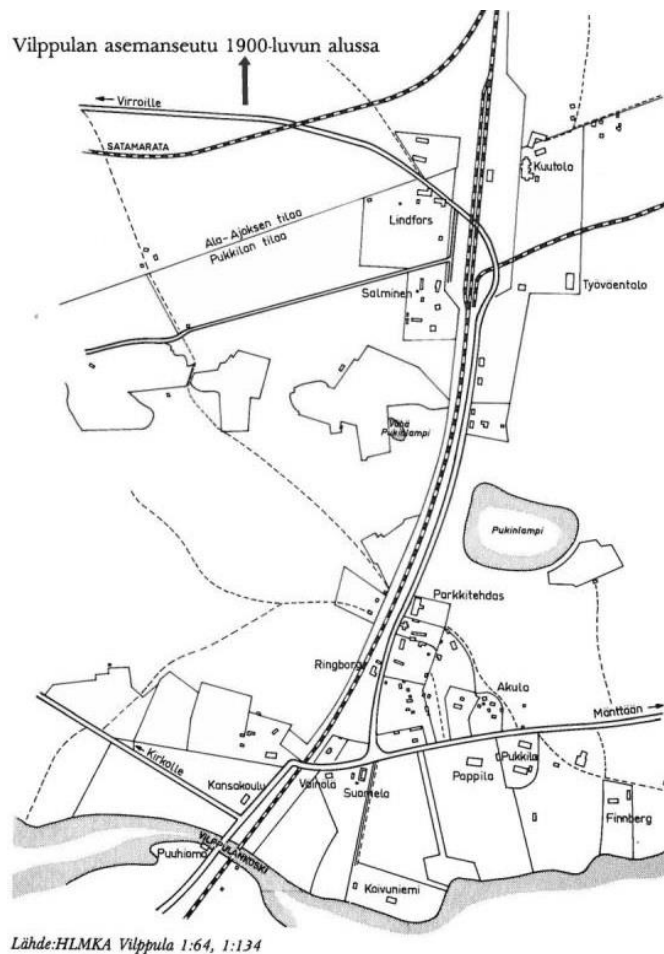
Ennen rataa ja sen myötä Vilppulaan etsiytynyttä teollisuutta nykyisen taajaman alueella oli hyvin vähän asukkaita. 1890-luvulla Asemakylässä oli jo noin 200 asukasta, joista osa kävi Mäntän tehtailla töissä. Mäntän tehtaille avattiin vuonna 1897 kapearaiteinen rata G. A. Serlachiuksen rakennuttamana. Rata helpotti Mäntän tehtaan tavara-liikennettä, samoin kuin vuonna 1906 avattu rautatiehallituksen satamarata Vähä-Kangasjärven sivuitse Mäkitalonlahden satamaan. Kapearaiteinen rata mahdollisti myös henkilöliikenteen Vilppulan ja Mäntän välillä. Vilppulalaisten käydessä Mäntässä töissä henkilöliikenne radalla oli vilkasta.

Vilppulan kosken pohjoisrannalle perustettiin olutpanimo 1880-luvulla. G. A. Serlachius rakennutti puuhiomon Vilppulankosken etelärannalle vuonna 1882. Alueelle syntyi muutakin teollisuutta, kuten parkkitechdas. Teollisuuden myötä Parkkivuorelle ja Vilppulankosken ympäristöön keskittyi myös asutusta. Vilppulan kirkko rakennettiin 1891-1900 Georg Schreckin piirustusten mukaan hieman syrjään sekä Asemanseudusta että Parkkivuoresta. 1904 perustettiin Vilppulan seurakunta ja Vilppulan kunta perustettiin 1912. Pappila sijaitsi Parkkivuoren etelärinteellä ja Parkkivuodesta muodostuikin Vilppulan kunnan hallinnollinen keskus 1960-luvulle asti. Vuonna 1916 Vilppulan kunta osti Pukkilan tilan maat Asemanseudulta, mikä takasi kunnan mahdollisuudet kehittää Asemanseutua.

1800- ja 1900-lukujen vaihteessa asutus levisi Vilppulassa myös Virtaintien vartta pitkin Ajosharjun ja nykyisen Pohjaslahdentien suuntaan Rantalan sahan, Kotiniemen kasvatuslaitoksen ja Pohjois-Hämeen maamieskoulun myötä.

18.11.2015

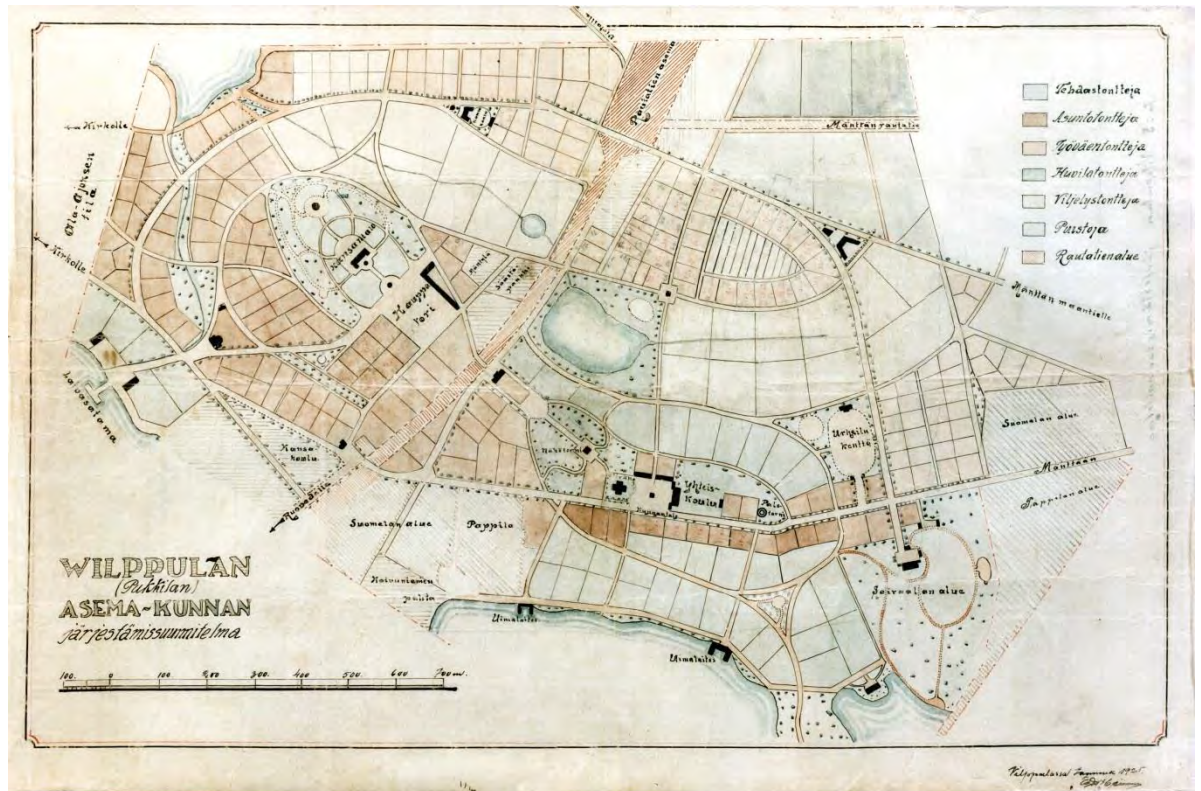
Kuva 11. Vilppulan asemanseutua 1900-luvun alussa. Asutusta on Parkkivuorella ja asemanseudulla. (Lähde: Mönkkönen I 1988, s.16).

Kevättalvella 1918 Vilppulassa käytiin punaisten ja valkoisten välisiä taisteluita, joihin liittyvät muistomerkit sijaitsevat Vilppulankosken rannoilla. Historiallisten tietojen perusteella taistelupaikka rajautunee lähinnä Vilppulankosken rannoille rautatie- ja maantiesillan kupeeseen (*arkeologisen inventoinnin kohde 3, 22*). Vilppulan strateginen ja symbolinen arvo oli merkittävä kummallekin osapuolelle.

1920-luvun taajama Vilppulassa muodostui edelleen kahdesta osakeskuksesta: Parkkivuoresta, johon kuului kunnantalo, pappila ja Kajanderinmäen käsityöläisasutus, sekä asemantienoosta, jonka huomattavimpia rakennuksia olivat rautatieasema, Suoka, Kuutola ja työväentalo. Taajamien asutus oli varsin vaatimatonta ja lähes jokainen tontin omistaja harjoitti myös maataloutta vähintään vuokraamalla pelto- ja niittymaata kunnalta.

Mänttä erosi vuonna 1922 Vilppulasta. Mäntän ero aiheutti mm. sen, että Vilppulan kirkonkylästä ei tullut lain mukaista taajaväkeä yhdyskuntaa, vaan se jäi pienemmäksi paikalliseksi keskeiseksi. Myös teollinen kehitys pysähtyi Vilppulan keskustassa, kunnes Vilppulaan rakennettiin puolustusvoimien sotilasvarikko toisen maailmansodan aikana.

18.11.2015

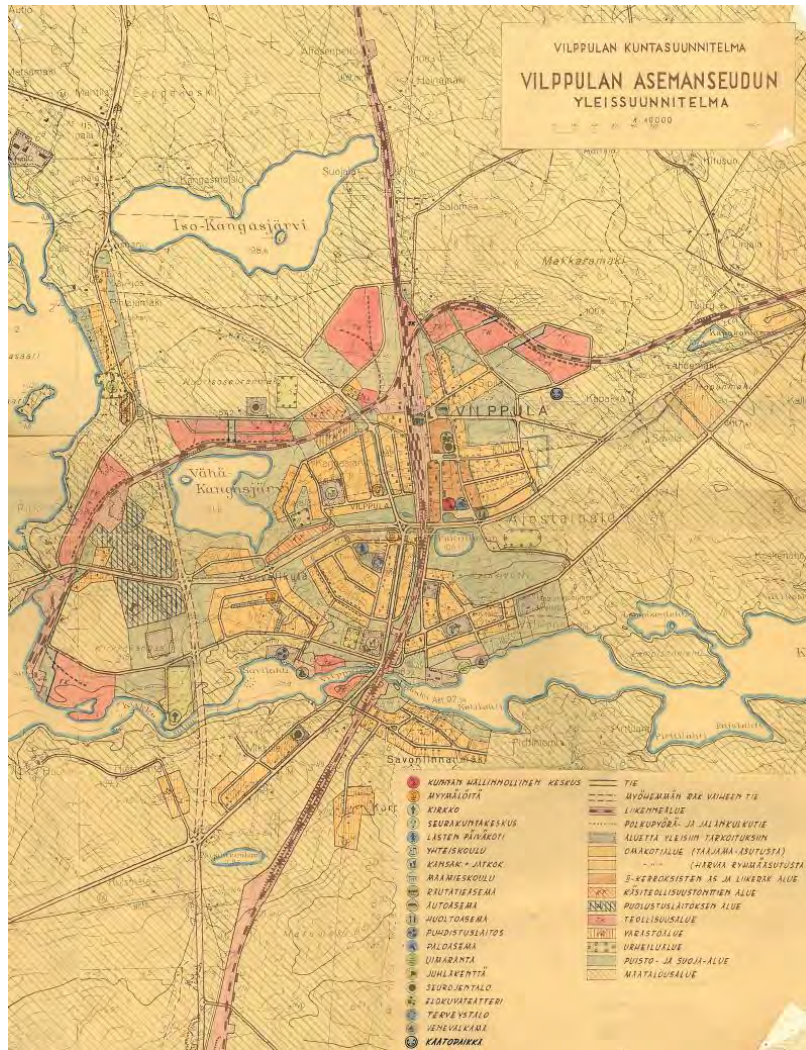

Kuva 12. Suunnitelma asemanseudun järjestämisestä vuodelta 1925

Vilppulan väkiluku kuitenkin kasvoi 1930-luvulla. Asutus levisi Heinämäentienvarrtta pitkin pohjoiseen radan varressa ja Korpelanmäelle etelässä. Asemanseutu tiivistyi. Vuonna 1936 Hämeen lääninhallitus määräsi Asemanseudulle laadittavaksi rakennussuunnitelman. Lääninhallitus hyväksyi suunnitelman vuonna 1945. Tämä kaava muodosti rungon, jonka pohjalta Vilppulan taajama on kehittynyt nykyiselleen. Kaava loi puitteet myös sodan jälkeiselle rakennustoiminnalle. Sodan jälkeinen jälleenrakennuskausi ja siirtoväen asuttaminen toi Vilppulaan siirtolaisia, jotka tarvitsivat asuntoja. Asuinrakentaminen oli Vilppulassa vilkasta, mutta teollisuus keskittyi Mänttään, jossa kävi paljon Vilppulalaisia töissä.

18.11.2015

Kuva 13. Vuonna 1945 läänin hallituksen hyväksymä Vilppulan Asemaseudun yleissuunnitelma, jonka pohjalta Vilppulan keskusta ja liikenneyhteydet Mänttään ovat rakentuneet.

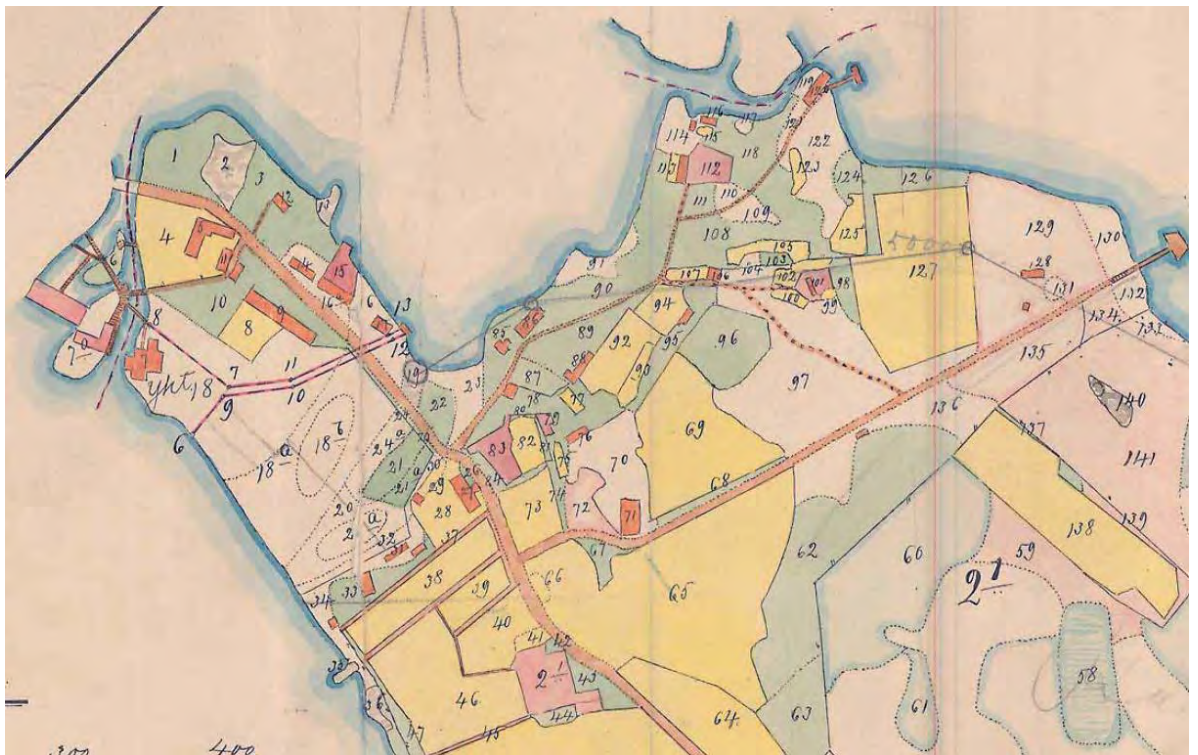

18.11.2015

Kuva 15. Ote Lietun jakokunnan isojaonjärjestelykartasta 1889. Koskealan maille Koskelanlammen rannalle on keskittynyt asutusta. Kuvälähde: www.serlachius.fi/fi/kokoelmat/karttajulkaisu/.

Kuva 16. Ote Mäntän ja Kivimäen tilojen halkomistoimitus -kartasta 1895. Asutusta oli myös kosken itärannalla runsaasti. Kuvälähde: www.serlachius.fi/fi/kokoelmat/karttajulkaisu/.

18.11.2015

Kuva 17. Kartta Mäntän tehdasyhdyskunnan rakenteesta 1890-luvun lopulta. Kosken itäpuolisia yhtiön omistamia maita alettiin kehittää työväenasuinalueena. Koskelan talon maat kosken länsipuolella rakentuivat vapaammin ja pienyrittäjät suosivat kosken länsipuolta. Suunnitelmassa on esitetty kapearaiteisen radan linjaus vilppulasta Mäntän tehtaille sekä radan jatke Myllyrantaan. Kuvalähde: www.serlachius.fi/fi/kokoelmat/karttajulkaisu/.

Gösta Serlachiuksen aikana 1900-luvun alussa Mänttä alkoi muotoutua nykyiselleen. G. A. Serlachius Oy:n asuntopolitiikka vaikutti suuresti Mäntän rakentumiseen. 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä yhtiö lähinnä vuokrasi tontteja työntekijöilleen. 1920-luvulta alkaen yhtiö lohkoi tontteja myytäväksi. Gösta Serlachius oli kiinnostunut yhdyskuntasuunnittelusta ja hän tunsu 1900-luvun alun suomalaisia eturivin arkkitehtejä. Valter ja Ivan Thomé suunnittelivat 1900-luvun alussa Mäntän taajamaa puutarhakaupunkiaatteen pohjalta, mikä näkyy edelleen Mäntän taajamarakenteessa ja asuinalueiden ilmeessä. Gösta Serlachiuksen aikana tehtaan asuinalueet suunniteltiin yhtenäisinä kokonaisuuksina ja tehtaan työläisille ja työnjohdolle suunniteltiin omat alueensa. Perustaessaan uusia asuinalueita työväelleen G. A. Serlachius Oy huomio myös yleisen yhteiskunnallisen kehityksen niin maan itsenäistyessä kuin II maailmansodan jälkeen tarjoten asutustiloja mm. palveluksessaan oleville rintamamiehille. Lisäksi tehdasyhdyskunnan rakenteeseen vaikutti rautatieverkon kehitys.

1910-luvulla Mäntän tehtaiden tuotanto kasvoi ja kapearaiteisen radan välityskyky alkoi käydä riittämättömäksi. Yhtiö teki useita aloitteita valtioneuvostolle radan muuttamisesta normaaliraiteiseksi. Radan rakentamispäätös syntyi vasta vuonna 1927 ja liikenne päästiin aloittamaan vuonna 1929. Tavaraliikenteen lisäksi matkustajaliikenne radalla oli vilkasta tehtaan työläisten kulkiessa työmatkojaan junalla.

Noin vuonna 1916 Valter Thomen asemakartassa Asemankulman, Sillanpään sekä Savosenmäen pääkatuverkko näkyy nykyisen kaltaisena, samoin kuin hautausmaa. Mäntän nykyinen keskusta haki vielä muotoaan. Koskelan koulu ja nykyinen Koulukatu kuitenkin näkyvät kartalla. Koululle rakennettiin uusia rakennuksia 1920-luvulla, mm. suurempi kivikoulu. Rusinniemen mökit rannalla näkyvät asemakartassa. Radan on esitetty kulkevan Myllyrannasta Virtasalmen kautta Koskelaan ja edelleen nykyisen Satakuntantien linjausta pitkin Vilppulaan päin. Radan on myös esitetty jatkuvan itään päin kohti Jämsää.

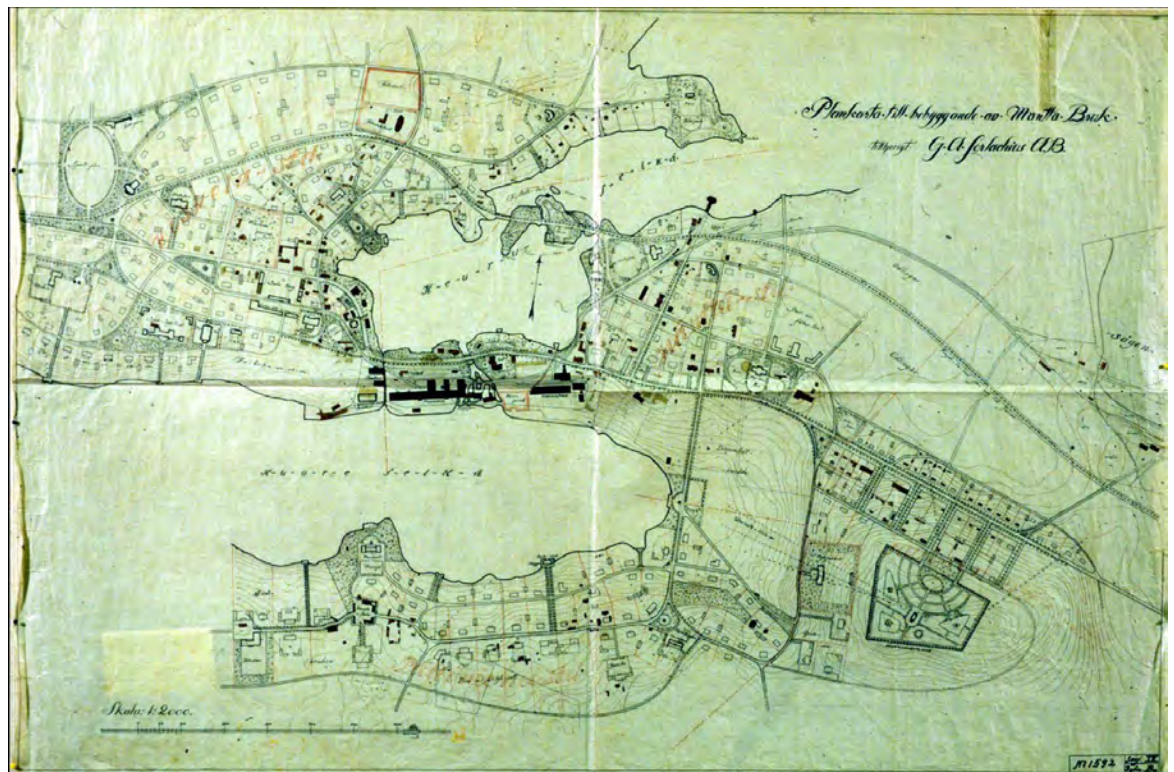

18.11.2015

Savosenmäen koulukeskus alkoi rakentua 1910-luvulla, kun kunta osti koulua varten määrä-alan vuonna 1912. Sillanpään alue alkoi kuitenkin rakentua asuinalueeksi vasta 1920-luvulla.

Savosenmäki on Mäntän vanhimpia asuntoalueita. Alueella oli jo 1900-luvun alussa yhtiön työväenasuintaloja sekä vuokratonteilla taloja. 1900-luvun alkupuoliskolla alueella oli myös runsaasti kauppiaita ja muuta liiketoimintaa. Alueen merkitys Mäntän toisena liikekeskuksena hiipui vasta 1960-luvulla.

G. Serlachius lahjoitti hautausmaan alueen seurakunnalle vuonna 1920 ja hautausmaa otettiin seuraavana vuonna käyttöön.

Kuva 18. Asemakartta Mänttä n. 1916. Lähde: Serlachius museot, piirustusarkisto.

Eliel Saarinen ja W.G. Palmqvist laativat vuosina 1919-1920 suunnitelmaa Mäntän taa-jaman rakenteesta. Tässä suunnitelmassa nykyinen Mäntän keskusta alkaa hahmottua. Kirkko esitetään suunnitelmassa nykyisellä paikallaan ja katuverkosta Seppälän Puistotie sekä Rusinniemen tie ovat nykyisillä paikoillaan muutamien muiden katulinjojen ohella. Rusinselän rannat ovat puistona suunnitelmassa. Radan kuitenkin esitetään kulkevan kirkon eteläpuolelta suoraan tehtaalle ja Koskelanlammen itärantaa pitkin Myllyrantaan. Ratapiha on sijoitettu Mäntänlahden rannalle kirkolta länteen.

18.11.2015

Kuva 19. Asemakartta Mänttä 1920. Lähde: Serlachius museot, piirustusarkisto.

Ennen kuin Mänttä irrottautui vuonna 1922 Vilppulasta, valtioneuvosto oli määrännyt vuonna 1921 Mäntän taajaman taajaväkiseksi yhdyskunnaksi, jolle tuli tehdä mm. rakennussääntö.

1920-luvulla G. A. Serlachius Oy lohkoj maansa Vuohijoelta pieniksi viljelystiloiksi Lex Kalliona tunnetun asutuslainhengessä ja myi tilat työläisilleen. Yhtiö lohkoj myös Koskelan alueen omakotitalotonteiksi, jotka myytiin työläisille ja työnjohtolle.

Vuoden 1928 asemakartassa rata Vilppulasta esitetään nykyisellä paikallaan ja Koskelan ja Kirkonpellon katuverkot ovat saaneet nykyisen muotonsa. Kartassa on myös esitetty asemakartanmukaiset rakennukset. Koskelasta oli rakentunut Rusinniementien varsi ja Koskelankadun vartta. Rusinniemen rannan mökkejä kaavassa ei esitetä kaavan vastaisina. Mökkien maavuokrasopimukset kuitenkin päättyivät vasta vuonna 1933, jonka jälkeen ranta alkoi vapautua puistoksi. Kirkkopellosta oli rakentunut Hallitus- ja kauppakadun varret. Kirkko rakennettiin vuosina 1927-28. Yhtiön pääkonttori, Valkoinen talo, valmistui 1934. Sen suunnittelivat Valter ja Bertel Jung. Asemankulma oli nykyistä tiheämmin rakennettu. Mäntän klubi oli valmistunut. Sillanpää on alkanut rakentua ja Savosenmäen rakenne on täydentynyt.

18.11.2015

Kuva 20. Asemakartta Mänttä 1928. Lähde: Serlachius museot, piirustusarkisto.

1920-luvulla G.A. Serlachius Oy kehitti Mäntänvuorta virkistys- ja liikuntapaikkana. Vuorelle rakennettiin Vuorenmajana tunnettu urheilumaja vuonna 1928. Vuorella oli myös luonnon hyppyrimäki käytössä jo 1920-luvulla. Yleisurheilukenttä vihittiin käyttöön 1934.

Vuonna 1937 tehtyihin kartoituksiin pohjautuvasta vuoden 1942 pitäjänkartastossa voidaan nähdä Mäntän taajaman kehittyminen 1930-luvulla. Mm. Mäntän ensimmäinen kerrostalo Pilvilinna Mäntän klubin viereen valmistui vuonna 1936. Mäntän taajamasta on rakentunut Sillanpää, Savosenmäki, Asemankulma, Hallituskadun varsi, Koskela ja Rusinniemi. Koskelan pohjoisosassa näkyy tonttijako, mutta paikalla ollutta peltoa ja suota ei ollut vielä rakennettu. Myöskään Koskelan talon peltoja Mäntänlahden rannalla ei ole vielä rakennettu. Honkahoviin johtava tie näkyy kartassa. Funkkistyylliset johtajan virka-asunto Honkahovi ja isännöitsijän asuinrakennus Silva valmistuivat vuosina 1939 ja 1940.

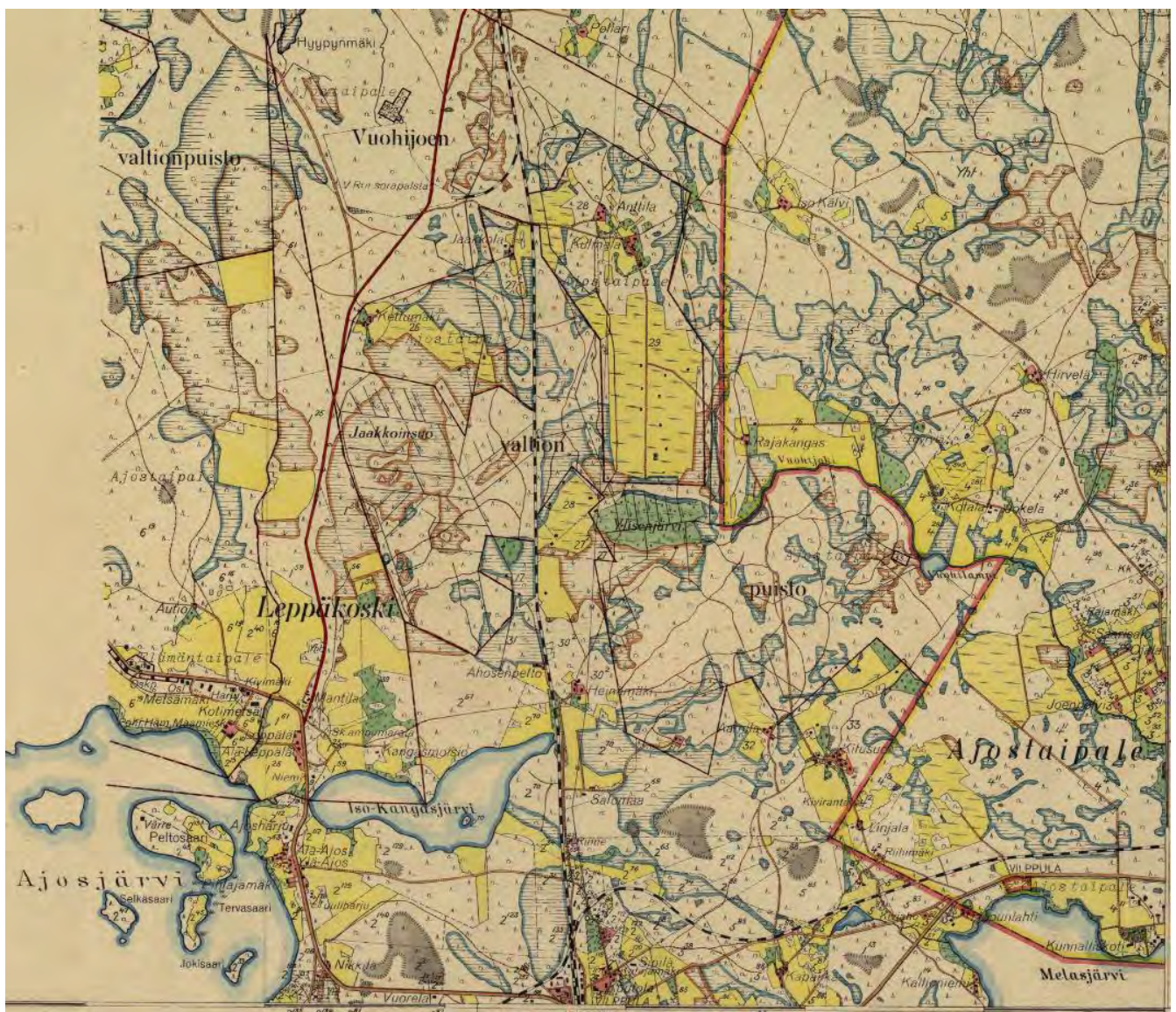
18.11.2015

7 Kulttuurimaiseman kehitys

7.1 Kulttuurimaiseman kehitys Vilppulassa

Vilppulassa pellot keskittyivät Ajoskannakselle, Ajosjärven ja Iso-Kangasjärven välille sekä Vuohijoen rannoille 1940-luvulla Pitäjän kartaston mukaan. Peltoja oli myös asutuksen yhteydessä asemanseudulla sekä Vilppulankosken molemmilla rannoilla. Peltoja oli myös Linjalassa ja Isoniemessä. Suopohjaisia peltoja oli Vuohijoen rannalla ja Ylisenlammin pohjoispuolella.

Ajosjärven ja Isokangasjärven peltoalueet sekä Isoniemen rannat ovat olleet suurimmaksi osaksi avotilaa 1700-luvun lopulta lähtien isojakokarttojen mukaan, samoin kuin lampien rannat.

Kuva 21. Ote vuoden 1942 pitäjänkartasta (joka pohjautuu vuoden 1938 kartoituksiin). Kuvalähde: www.serlachius.fi/fi/kokoelmat/karttajulkaisu/.

18.11.2015

7.2 Kulttuurimaiseman kehitys Mäntässä

1800-luvun lopulla peltoalaa Mäntässä oli edelleen melko niukasti, vaikka maisema muuten olikin avointa. Alueen vanhimmat pellot Seppälän ja Koskelan talojen yhteydessä olivat edelleen viljeltyjä ja uusia pelloja sekä niittyjä oli perustettu entisille kasimaille ja soille mm. nykyisten Länsi-Koskelan ja Vuohimetsän väliin. Joenniemi oli asutettu ja talon ympäristössä on pelloja ja niittyjä. Vuohijoen rannat olivat niittyä, Mäkikylässä oli asutusta (Niittynen) ja pelloa.

Kuva 22. Lietun jakokunnan iisojaon järjestelytoimituksen kartta 1889. Kuvalähde: www.serlachius.fi/fi/kokoelmat/karttajulkaisu/.

18.11.2015

Mäntän teollistuminen vaikutti myös kulttuurimaiseman kehittymiseen Mäntässä. G.A. Serlachiuksen poika Axel Ernst Serlachius osti Seppälän tilan vuonna 1895. Hän harjoitti tilalla maataloutta vuoteen 1912 asti, jolloin tila myytiin konkurssihuutokaupassa G. A. Serlachius Oy:lle, ja Gösta Serlachius alkoi kehittää tilasta yhtiön maatalouden keskusta. Seppälän kanssa yhteisviljelyssä olivat Mäntän, Koskelan ja Pättiniemen tilat. Seppälän tilalla keskityttiin maidon ja lihan tuotantoon sekä lehmä- ja sikakarjan jalostukseen. Tilan talousrakennukset rakennettiin pääosin 1920-luvulla ja päärakennus on vuodelta 1948. Tilan kannattavuus alkoi heiketä 1940-luvun loppupuolella ja seuraavina vuosikymmeninä karsittiin tilan monialaisuutta. 1970-luvulta lähtien Seppälässä on toiminut ratsastustalli.

Pitäjän kartastosta vuodelta 1942 näkyy, kuinka Seppälän mailla peltoja on laajennettu 1800-luvun lopun tilanteeseen verrattuna. Lähes kaikki entiset niityt on otettu viljelyyn ja soistakin on raivattu peltoa. Vanhojen peruskarttojen perusteella Seppälän tilan peltoala alkoi pienentyä 1950-luvulla. 1800-luvun lopun pelloista ja niityistä peltoina on edelleen nykyisen maastokartan mukaan Seppälän päärakennuksen ja rannan välinen pieni pelto Keikanniemessä, Mohnanlahden pohjukan pellot ja loukkusuon pellot.

Mäntän talon pellot jäivät jo varhaisemmassa vaiheessa laajenevan tehdasyhdyskunnan rakenteen alle. Kosken itäpuolella vanhin säilynyt pelto on Pirttilahden rannalla. Pättiniemessä peltoala väheni, kun Lahdenpohja otettiin jätealueeksi 1960-luvulla. Nykyisin kaikki Pättiniemen pellot on metsitetty.

G.A. Serlachius Oy sai ostettua Koskelan tilan vuonna 1908. Samalla Gösta Serlachius osti Joenniemen torpan yksityiskäyttöön. Vuodesta 1927 alkaen Joenniemi toimi maatalouden mallitilana, joka esitteli lähiseutujen tilallisille uusia menetelmiä ja lajikkeita. Lisäksi tila oli merkittävä LSK karjan siitoskeskus. Vuodesta 1945 alkaen on Joenniemessä toiminut Gösta Serlachiuksen taidemuseo. Kokonaan taidemuseokäyttöön kartano otettiin vuonna 1983.

Koskelan talon lähipellot säilyivät viljelyssä 1950-luvulle asti. Talon pelloilla toimi yhtiön puutarhamyymälä, jonka puutarha oli Koskelan talon vanhoilla pelloilla Mäntän lahden rannalla. Peltoala pieneni 1950-luvulla, kun Kirkonpellon alue rakennettiin. Koskelan päärakennus kirkon kaakkoispuolelta purettiin myös vasta 1950-luvulla. Koskelan talon vanhoista pelloista on vielä jäljellä Honkahovin ja venerannan välinen niitty.

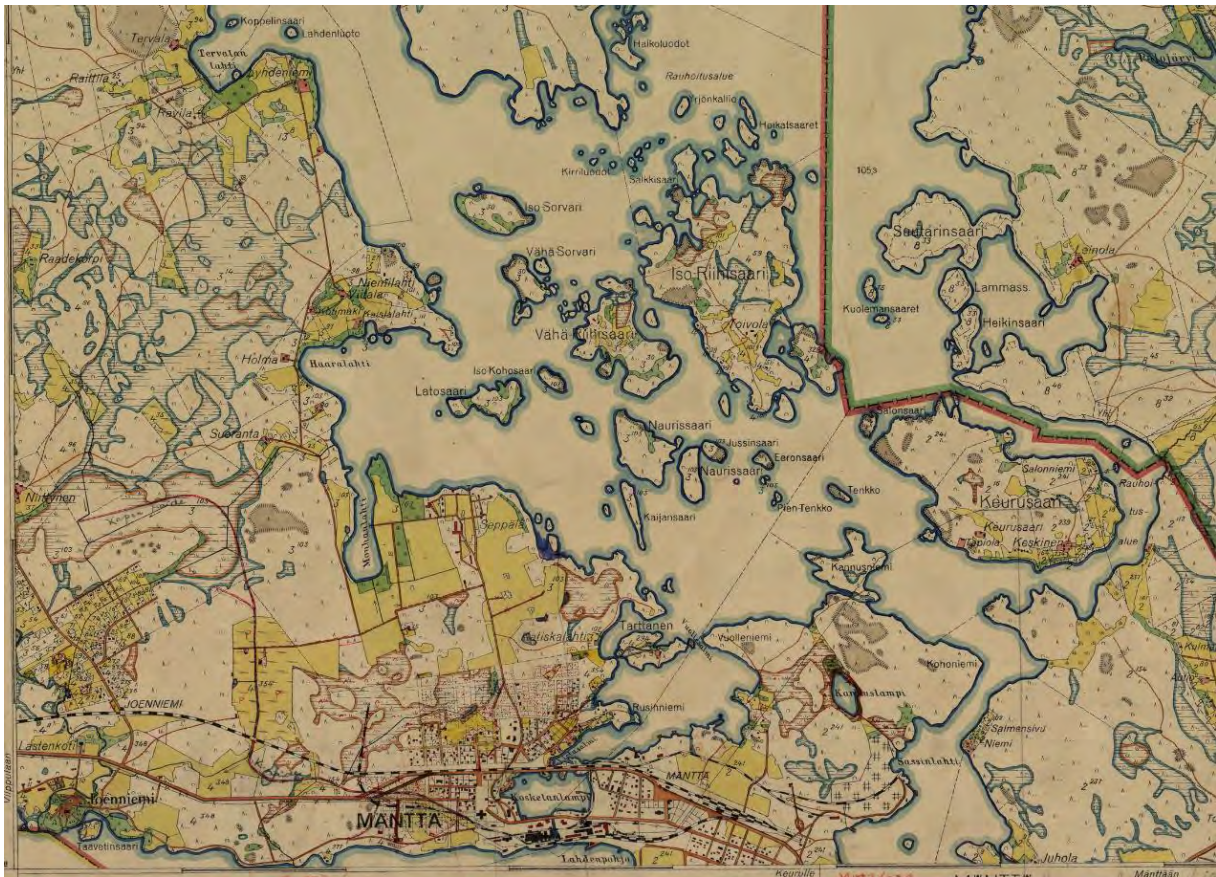
Samoin kuin Seppälässä, Joenniemen peltoalaa on laajennettu entisille niityille 1900-luvun alussa. Vuohijoen rannat asutettiin 1920-luvulla Lex Kalliona tunnetun asutuslain hengessä. Tilat olivat parin hehtaarin asuntoviljelystiltoja. Vuohijoen rantojen entiset niityt onkin raivattu suurimmaksi osaksi pelloiksi vuoden 1942 pitäjänkartan mukaan.

Vaikka Mäntän rakentaminen oli vilkasta 1900-luvun alkuvuosikymmeninä, maaseutu- maisuus ja avaruus kuitenkin säilyivät kaupungin rakentuessa mm. keskustaa rajaavien peltojen ansiosta. Joenniemen kartanon alueet ovat vielä Pitäjänkartassa laajasti viljeltyt.

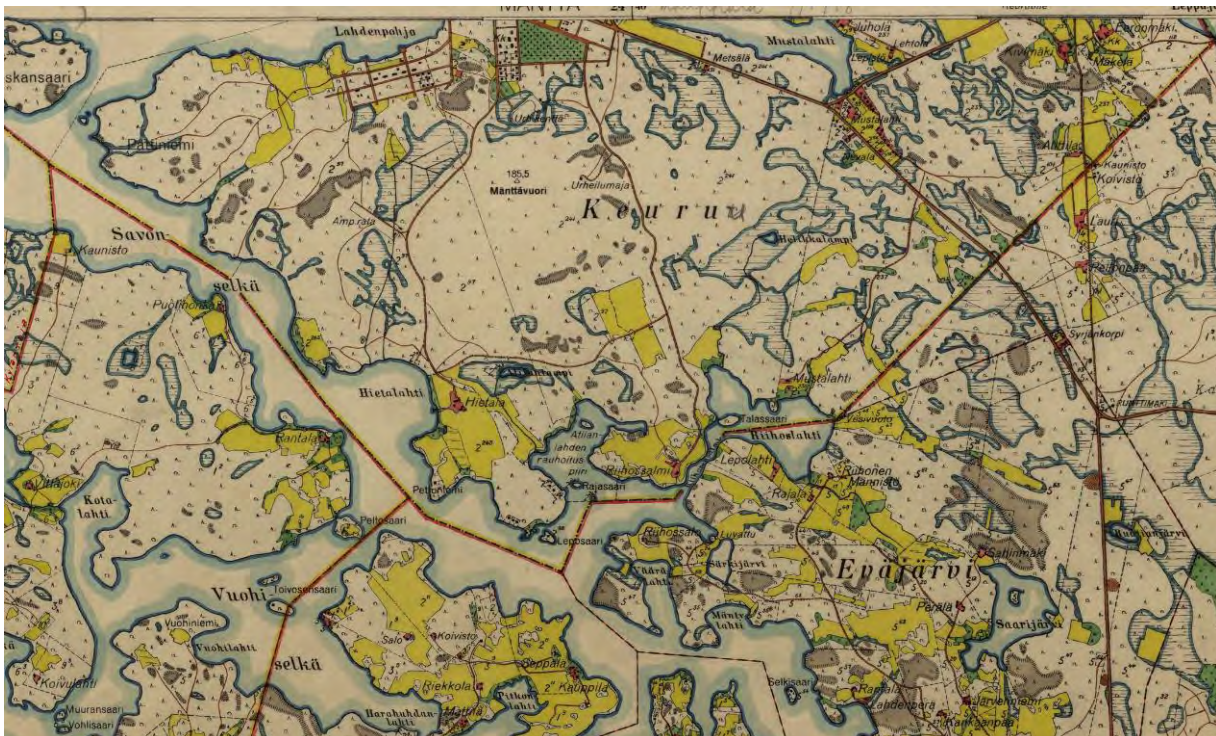
Mäntän vuoren päälle oli rakennettu jo 1800-luvulla huvimaja. G.A. Serlachius Oy kehitti Mäntänvuorta mänttäläisten virkistys- ja liikuntapaikkana 1920-luvulla. Mäntänvuori rauhoitettiin 1945. Rauhoituspäätös salli alueella matkailu- ja urheilutarkoituksiin tehdyt rakennukset.

18.11.2015

Kuva 23. Ote vuoden 1942 pitäjänkartasta (joka pohjautuu vuoden 1937 kartoituksiin). Kuvalähde: www.serlachius.fi/fi/kokoelmat/karttajulkaisu/.

Kuva 24. Ote vuoden 1942 pitäjänkartasta (joka pohjautuu vuoden 1937 kartoituksiin). Kuvalähde: www.serlachius.fi/fi/kokoelmat/karttajulkaisu/.

18.11.2015

---

8 Jälleenrakennuskausi ja taajamien kehitys

1940-luvulla sekä Mänttään että Vilppulaan perustettiin uusia asuinalueita. Uusia asuinalueita tarvittiin sekä rintamamiesten että evakkojen asuttamiseksi. Tehdaspaikkakunnilla vapaaehtoinen asevelikylien perustaminen takasi tehdastyöväen saannin.

Aseveliliike syntyi talvisodan jälkeen vuonna 1940 parantamaan aseveljien, sotaleskien ja evakkojen asuinoloja. Etenkin puunjalostusteollisuuspaikkakunnille syntyi paljon asevelikyliä. Mäntän Tammikangas on tällainen 1940-luvun alussa perustettu asevelikylä. Tontit suunnattiin Serlachius yhtiön palveluksessa oleville aseveljille. Aluetta laajennettiin 1950-luvulla. Nämä tontit tarjottiin yhtiön työntekijöille. Tammirantaa alettiin rakentaa 1940-luvun lopulla.

Mänttän rakentamista oli suunniteltu koko 1900-luvun alkuvuosikymmenet erilaisilla Serlachius-yhtiön teettämillä "asemakartoilla". Lain määrittelemä asemakaavoitus käynnistyi Mäntässä 1940-luvulla. Kauppalan ensimmäinen, vahvistettu asemakaava valmistui 1951. Arkkitehti Heimo Kautosen suunnittelemassa kaavassa rakentaminen ohjattiin helminauhamaisesti päätien varrelle. Asuinrakentamiselle osoitettiin kaavassa pääasiassa omakotimaisia alueita.

1940-luvun lopulla omakotitalotonttien voimakas kysyntä sai Serlachius -yhtiön avaamaan uusia asuinalueita omille työntekijöilleen ja työnjohtajilleen. Joenniemi ja Vuorenalusta lohkottiin ja ne alkoivat rakentua. 1940-luvun lopun asutuspulaan vastattiin myös aloittamalla Aravalan rakentaminen Koskelan pohjoispuolella. Aravala rakennettiin kauppalan omistamalle maalle ja kauppa myös rakennutti talot. Ensimmäinen taloista valmistui 1950 ja se oli ensimmäinen yhtiön ulkopuolisen tahon rakennuttama kerrostalo Mäntässä. Yhtiö puolestaan rakennutti 1950-luvulla kerrostaloja yhtiön työntekijöiden vuokrataloiksi helpottamaan asutuspulaa. Kirkkopellon alue on tällainen alue, ja se rakentui vuosina 1955-64.

Seppälän puistotie rakennettiin leveäksi puistokaduksi 1950-luvulla. Vuoden 1958 peruskartassa katu kuitenkin päättyy Koskelankatuun. Koskelankadun ja Virtasalmenkadun välillä on pelloksi merkittyjä tyhjiä tontteja ja katulinjaus päättyy Pahalampeen.

Mäntän kauppalan asemakaava laajennettiin Moisiojärven yhtiön maille 1950-luvun lopulla. Yhtiö myi tontit itse ainoastaan tehtaan virkailijoille ja työnjohtajille. Alueen rakentaminen jatkui 1970-luvulle asti.

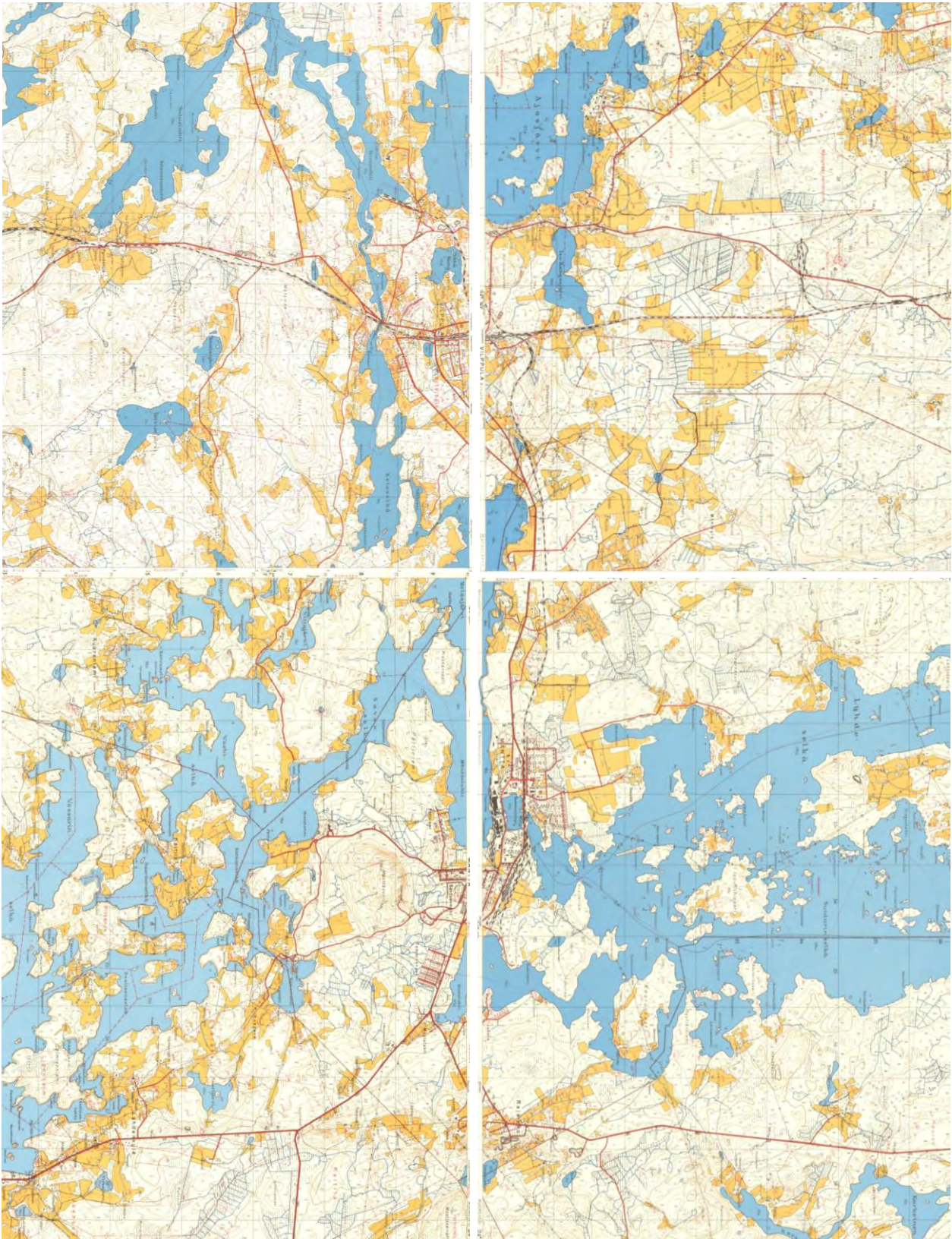
Rusinneimen alue täydentyi ja asuinalueita laajennettiin mm. Katiskalahdenkadun varrelle.

Mäntän aluesairaala valmistui 1950-luvun alussa Hietalahden rannalle G.A. Serlachius Oy:n lahjoittamalle maalle.

Vilppulan keskustassa asutus levisi 1930-luvulta alkaen Ritvalankadun ja nykyisen Mäntäntäntien väliselle alueelle. Keskustan katuverkko sai kuitenkin nykyisen muotonsa vasta vuoden 1945 Asemanseudun yleissuunnitelmassa. Vuoden 1958 peruskarttaan Mäntäntie ja Virtaintie on merkitty nykyisille paikoilleen. Myös Asevelikylä ja Savonlinnanmäki ovat rakentuneet vuoden 1958 peruskartan mukaan ja Linjalan rakenne on täydentynyt. Pelloja oli edelleen runsaasti aivan Vilppulan taajaman tuntumassa.

18.11.2015

Kuva 25. Otteita peruskarttalehdistä 1958. <http://vanhatpainetutkartat.maanmittauslaitos.fi/>

18.11.2015

---

9 Tehokkuuden yhteiskunta ja autoistuminen

1960-luvulla arkkitehtipiireissä alettiin esittää kovaa kritiikkiä toiminnoiltaan yksipuolisia ja muusta yhdyskuntarakenteesta irrallisia ”metsälähiöitä” kohtaan. Tehokkuudesta ja toimintojen sekoittumisesta sekä sujuvan autoliikenteen mahdollistamisesta tuli uusia suunnitteluperiaatteita etenkin kompaktikaupunki-ajattelun myötä. Uudet suunnitteluihanteet näkyivät sekä Mäntässä että Vilppulassa.

Gösta Serlachiuksen aikana Mäntässä oli rakennettu luontokeskeisesti viihtyisiä asuinalueita, jotka kuitenkin olivat toiminnoiltaan ja väestörakenteeltaan yksipuolisia. 1960-luvun kompaktikaupunkiajattelu liittyi yhteiskunnan rakennemuutokseen ja tästä johtuvaan kaupungistumiseen. Mäntässäkin oli 1960-luvun alussa kova kysyntä uusille asunnoille, ja kauppalan johto totesi, etteivät omakotialueet yksin ratkaise asuntopulaa. Mäntän keskusta hyväksyttiin 1963 asemakaavamuutos, joka salli korkeamman rakentamisen.

1960- ja 70-luvuilla taajamat laajenivat ja niitä täydennettiin kerros- ja rivitaloilla. Myös hallinnollisia keskuksia uudistettiin ja kuntien tarjoamat palvelut, kuten kirjasto ja liikuntahallit, tarvitsivat tilaa. Mäntässä hallintokeskus päädyttiin rakentamaan Seppälän puistotien päätteeksi Pahalammen alueelle. Hallintokeskuksen rakentuminen käynnistyi kirjaston valmistuessa 1969. Valtion virastotalo valmistui 1978 ja kaupungintalo 1979. Mäntän urheilukeskus rakentui hallintokeskuksen taakse 1970-luvun alussa.

Uudet suunnitteluihanteet vaikuttivat mm. Koskelan vanhan omakotialueen rakentumiseen. Kauppalan yleisilmettä haluttiin kehittää kaupunkimaisemmaksi 1960-luvulla, ja Koskelan väljät omakotitontit sopivat huonosti tähän tarkoitukseen. Alue määrättiin rakennuskieltoon vuonna 1971, mikä pysäytti alueen uusiutumisen 10 vuodeksi. Myös Rusinniemeen vahvistettiin asemakaava, joka salli 5-kerroksisten talojen rakentamisen. Alueen asukkaat kuitenkin vastustivat tehokkaampaa rakentamista ja pian kävi ilmi, että kerrostaloasunnoille ei myöskään ollut kysyntää. Alueelle päädyttiin tekemään uusi matalampaa rakentamista suosiva asemakaava 1980-luvulla.

Vuoden 1963 asemakaava salli Hallituskadun kortteleiden rakentamisen jopa 7 kerroksisina. Hallituskadun kortteleiden rakentamisesta väännettiin kättä 1960- ja 70-lukujen vaihteessa. Alueelle rakennettiin paljon kritiikkiä osakseen saaneet tornitalot.

Mäntässä asutus levisi Moisioon ja Seppälään entisille pelloille. Länsi-Koskela, Mustalahdi, Kukkarokivi ja Vuohimetsä rakennettiin lähinnä metsiin 1960 – 70 -luvuilla. Alueet rakentuivat kauppalan hankkimille maille. Länsi-Koskela oli ensimmäinen kauppalan ohjauksessa suunniteltu asuntoalue. Alue suunniteltiin 1960-luvun lähiöideologian mukaan ja päinvastoin kuin yhtiön suunnittelemilla alueilla Länsi-Koskelassa tavoiteltiin eri talotyyppien ja sosiaaliluokkien sekoittumista.

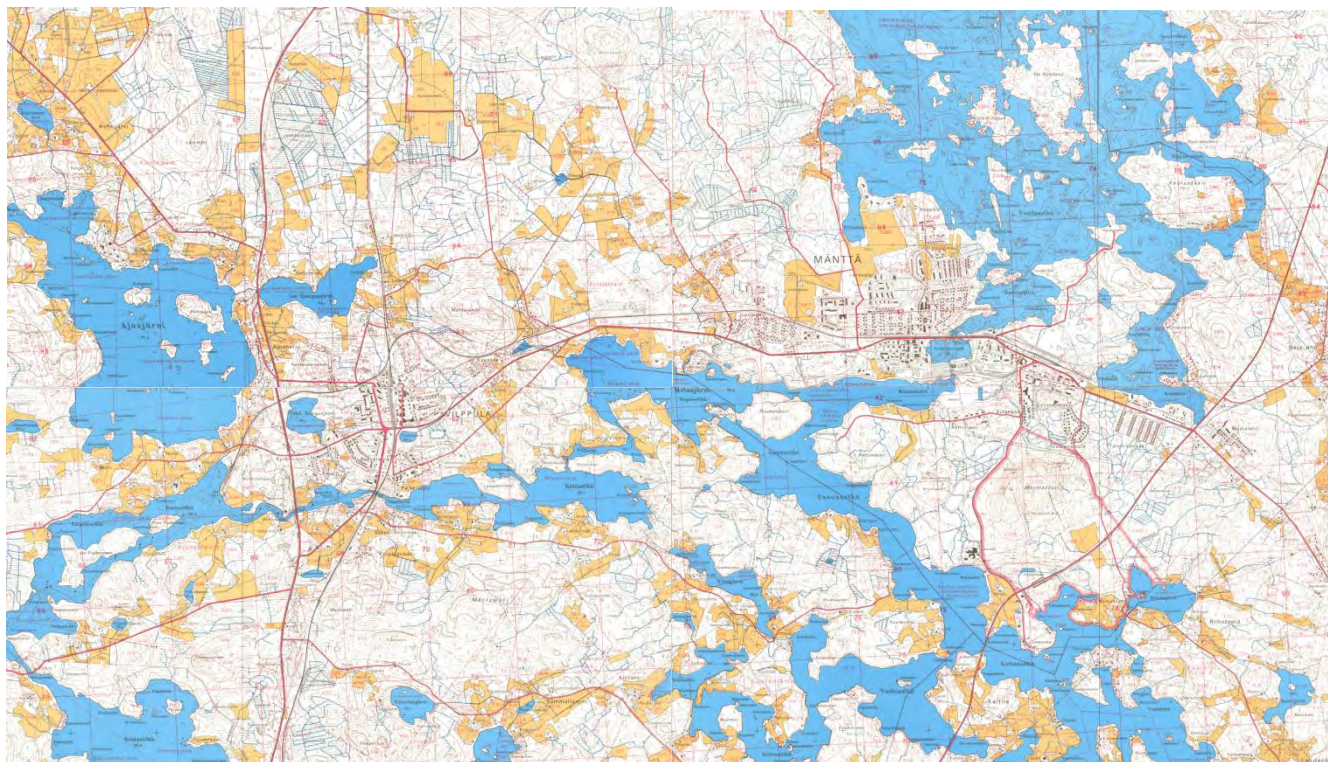
Tammiranta, Tammikangas ja Vuorenalusta rakentuivat täyteen. Viljelymaisemat hävisivät Joenniemen ja Mäntänkosken välistä radan eteläpuolelta. Vuohijoella maisema muuttui, kun kotitarveviljely suurilla tonteilla hiipui.

Vilppulassa pellot hävisivät lähes täysin keskustasta, Vähä Kangasjärven rannoilta ja Parkkivuoren etelärinteeltä kun asutus tiivistyi ja entisille pelloille rakennettiin kerrostaloja. Muualla Vilppulassa peltomaisema ei ole juurikaan muuttunut.

18.11.2015

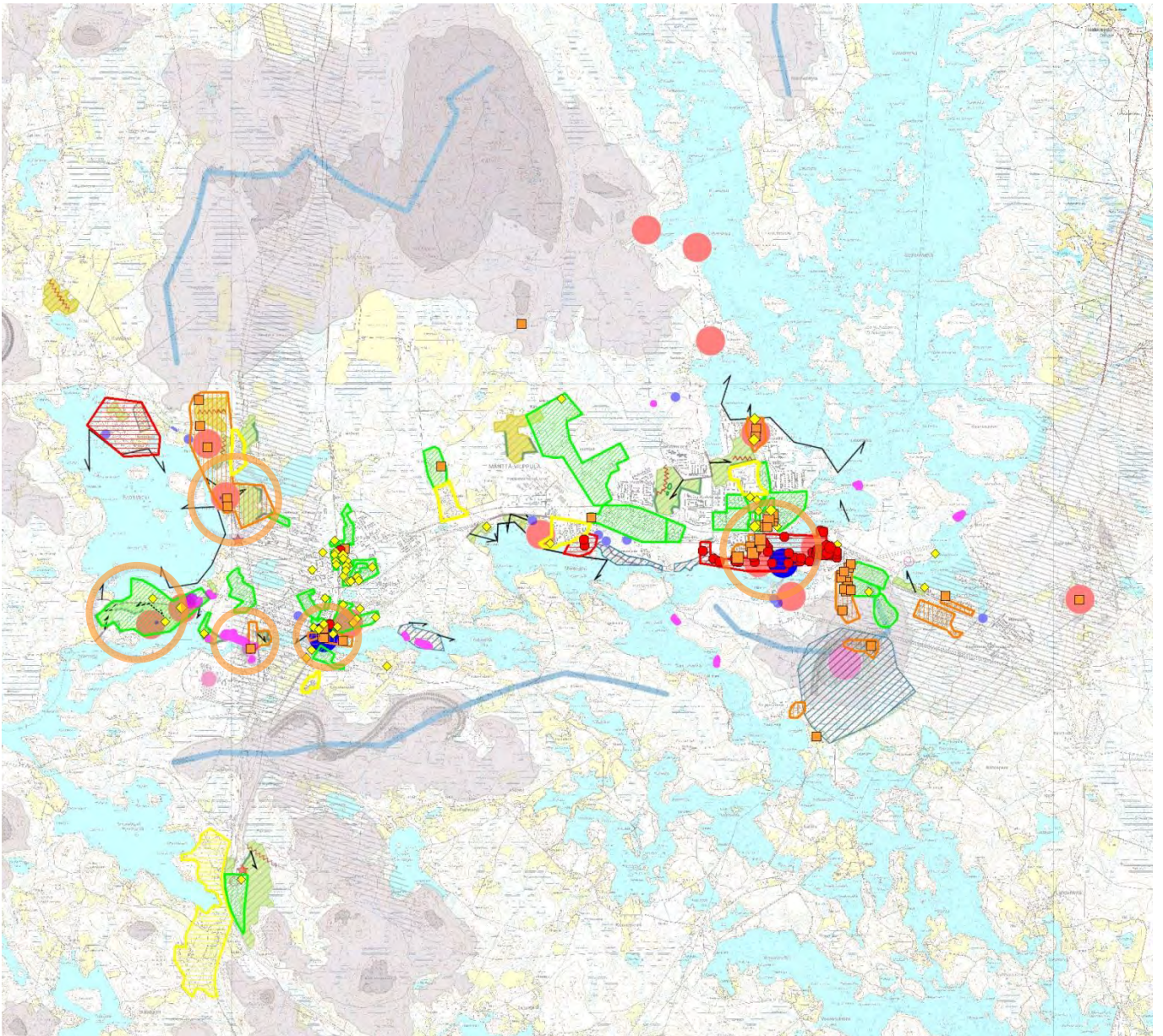

Kuva 26. Peruskartta 1979. <http://vanhatpainetutkartat.maanmittauslaitos.fi/>

18.11.2015

10 Kulttuuriympäristösynteesi

Nykykartassa koko selvitysalueella on runsaasti suljetun, metsäisen tai metsään rajautuvan asuinalueen sekä avoimen maisematilan vaihtelua. Etenkin Mäntän alueella metsäiset niemet ja saaret rajautuvat vesistöihin, ja muodostavat samalla seinämiä lahdille ja poukamille. Mäntän päässä peltoala on kutistunut melko vähiin. Peltoja on otettu suureksi osaksi rakennuskäyttöön tai metsitetty. Seppälän tilan Isojaon järjestelykartan aikaisista viljelymaista on jäljellä enää pieni peltotilkku tilan pohjoispuolella. Pitäjänkartan aikaisista pelloista on sentään jäljellä kaksi laajahkoa peltoaluetta Mohnanlahden pohjukassa ja Loukkusuolla. Lännessä Vilppulan päässä, Kallioniemen ja Ajosjärven ranta-alueilla on enemmän avoimempaa maisemaa, sillä rantamailla on runsaasti peltota, ja avoimen vesistömaiseman vaihtuminen metsään tapahtuu vähitellen.

Rautatien ympärille kehittynyt Vilppulan keskusta on tänä päivänä suljetumpi kauempana rannasta olevan sijaintinsa vuoksi. Lisäksi Vilppulan alueella viljely on keskittynyt voimakkaasti ranta-alueille, eikä peltoaukeita ole juuri lainkaan keskustan yhteydessä.

18.11.2015

Suurmaiseman vaikuttavimmat elementit ovat Ajosharju, Mäntänvuori, Mäkelänvuori sekä monista paikoista avautuvat järvinäköalat.

Rakennetun kulttuuriympäristön arvoalueet tarkastelualueella liittyvät Mäntässä pääasiassa paikkakunnan teolliseen historiaan ja sen myötä työväen asumiseen ja asuttamiseen sekä työväen ruokahuoltoon liittyneeseen maatalouteen. Vilppulassa rakennettu kulttuuriympäristö liittyy maatalouden harjoittamiseen ja maatalouden kehittymiseen sekä Mänttää pienimuotoisemman teollisuuden kehittymiseen. Vilppulan rakennetussa kulttuuriympäristössä näkyy myös kytkökset Mäntän teollisuuteen.

Vilppulassa on säilynyt Ajosjärven rannalla, Kitusuolla ja Pynnöskylässä vanhaa talonpoikaiskulttuuria ja torppariasumista ilmentäviä rakennuksia ja peltoaukeita. Ajostaipaileella on asuttu jo esihistoriallisella ajalla.

Rautatielinjauksen myötä asutus keskittyi Vilppulassa 1900-luvulla rautatien tuntumaan – alkuun kosken äärelle Parkkivuorelle ja myöhemmin aseman yhteyteen. G.A. Serlachiuksen rakennuttama kapearaiteinen rata Mänttään mahdollisti paitsi tehtaan tavarankuljetukset myös matkustajaliikenteen taajamien välillä. Vilppulankosken ympäristö muodostaa maiseman solmukohdan vesireitin ja radan risteykseen. Kosken rannoilla on asuttu esihistorialliselta ajalta lähtien, myöhemmin vesivoima yhdessä radan kanssa mahdollisti teollisuuden kehittymisen kosken rannoilla. Vuonna 1900 valmistunut Vilppulan kirkko rakennettiin vesireitin äärelle. Alueeseen liittyy myös vuonna 1918 käyty Vilppulan taistelu.

Mäntässä kulttuuriympäristön arvoalueet liittyvät tavalla tai toisella Mäntän teollistumiseen. Paperitehdas Mäntänkosken ympäristössä muodostaa maiseman ytimen. Paperitehtaan takia Tampere-Vaasa –rata linjattiin Näsijärven itäpuolta Vilppulan kautta. G.A. Serlachius Oy hankki haltuunsa vanhojen kantatilojen maat laajalta alueelta tehtaan ympäristöstä. Tämä mahdollisti tehtaan työväen suunnitelmallisen asuttamisen 1800-luvun loppupuolelta alkaen, mikä näkyy yhä selvästi Mäntän yhdyskuntarakenteessa ja asuinalueilla. Maanomistustensa takia yhtiö pystyi itse säätelemään miten uudet asuinalueet suunniteltiin, kenelle tontit myytiin ja millaisia taloja alueille rakennettiin. 1960-luvulle asti yhtiö myi maata vain lähinnä omille työntekijöilleen ja valvoi alueiden toteutusta. 1960-luvulla yhtiön maapolitiikka muuttui ja se alkoi myydä Mäntän kauppalalle maata. Kauppalan johdolla suunnitellut asuinalueet eroavat yhtiön asuinalueista; luonnonläheisyyden ja yhtenäisyyden sijasta kauppalan johdolla rakennetuilla alueille pyrittiin tehokkuuteen, toimintojen ja talotyyppien sekä asukaspohjan monimuotoisuuteen. Myös alueet rakentaneiden rakennusyhtiöiden standardoitu elementtitekniikka vaikutti alueiden ilmeeseen.

Vanhat kantatilat ja niiden pellot jäivät asutuksen alle Mäntän paperitehtaan läheisyydessä, mutta kauempana sijaitsevat yhtiön haltuunsa hankkimat tilat Seppälä ja Joenniemi säilyivät pidempään maatalouskäytössä. Seppälän tilan ympärillä on edelleen avointa viljelysmaisemaa. Joenniemen kartanosta tuli taidemuseo vuonna 1945. Tehtaan asuntopolitiikka ja omavaraisuustavoite sai aikaan myös uudenlaista maatalousmaisemaa yhtiön myydessä Vuohijoelta pieniä maataloustiloja 1920-luvulla, harjoittaessa maataloutta omistamillaan tiloilla sekä perustaessa taimimyymälän entisen Koskelan talon maille kirkon eteläpuolelle.

18.11.2015

Vaalittavimpia kulttuurimaiseman ja rakennettujen kulttuuriympäristöjen piirteitä ovat:

- vanhimmat viljelykäytössä edelleen olevat pellot ja niityt sekä näiden yhteydessä olevien kantatilojen rakennusperintö
- tyyliltään yhtenäisinä säilyneet asuinalueet
- tyyliltään yhtenäisinä säilyneet teollisuusalueet
- kokonaisuuden pieni mittakaava
- järvinäköalat

Monipuolisina arvoalueina kehitettäviä ovat:

- Mäntän ydinkeskusta
- Mäntän tehdasalue
- Vilppulan ydinkeskusta
- Vilppulan kosken alue ja Parkkivuori
- Myllyranta (elinkeinohistoria)
- Asemankulma (teollisuushistoria)
- Joenniemi

Arkeologiset arvokohteet

- keskittyvät vesistöjen rannoille, erityisesti Ajostaipaleelle ja Vilppulankosken rannoille
- Ajostaipaleen asutushistorian kerroksellisuus on edelleen havaittavissa paikalla

Maisemaltaan haavoittuvimpia ovat:

- Ajosjärven ranta-alueet
- vanhat pellot, rakentamispaineen tai umpeen kasvamisen uhatessa

Arvoalueiden väliin jää kehitettäviä alueita, joille rakentamisen painetta voidaan suunnata.

Teollisuushistoriaan liittyvien rakennusten ja rakenteiden säilymisestä tulee huolehtia toiminnan päättyessäkin.

FCG Suunnittelu ja tekniikka Oy

Laatinut:

Minttu Kervinen
suunnittelija, arkkitehti SAFA

Helena Ylinen
projektipäällikkö, arkkitehti SAFA

18.11.2015

---

11 Lähteet

ELY-keskus 2013. Pirkanmaan valtakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden päivitysinventointi, Ehdotus valtakunnallisiksi maisema-alueiksi 2013.

FCG suunnittelu ja tekniikka Oy 2015. Kulttuuriympäristöselvitys, Keskustaajaman osayleiskaava 2030.

Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy, 2014. Arkeologisen inventoinnin täydentäminen 2013. Mänttä-Vilppula, osayleiskaava.

Maanmittauslaitos (MML). Avoimien aineistojen tietopalvelu / peruskartta, taustakartta, 2013. <https://tiedostopalvelu.maanmittauslaitos.fi/tp/kartta>

Maanmittauslaitos (MML). Vanhat painetut kartat.
<http://vanhatpainetutkartat.maanmittauslaitos.fi/>

Museoviraston kulttuuriympäristörekisteriportaali/muinaisjäännösrekisteri. 2011.

Museovirasto. Valtakunnallisesti merkittävät rakennetut kulttuuriympäristöt RKY 2009.
<http://www.rky.fi/>

Museovirasto ja Ympäristöministeriö 1993. Rakennettu kulttuuriympäristö.

Mönkkönen, Mauri 1988. Vanhan Ruoveden historia III:4,1, Vilppulan ja Pohjaslahden historia 1866-1918, Nälkävuosista kapinaan. Vilppulan kunta ja seurakuntayhtymä.

Mönkkönen, Mauri 1988. Vanhan Ruoveden historia III:4, 2, Vilppu-lan ja Pohjaslahden historia 1918-1980, Kapinasta suursa-haan. Vilppulan kunta ja seurakuntayhtymä.

Mönkkönen, Mauri 1998. Vanhan Ruoveden historia III:8, 2, Mäntän historia 1948-1992. Mäntän kunta ja Mäntän seurakunta.

OIVA – ympäristö- ja paikkatietopalvelu. Suomen ympäristökeskus, 2013.
www.ymparisto.fi/oiva

Pirkanmaan liitto 1992. Pirkanmaan kulttuurihistorialliset kohteet. Julkaisu D13.

Pirkanmaan liitto 2013. Pirkanmaan maakunnallisesti arvokkaiden maisema-alueiden päivitysinventointi, Ehdotus maakunnallisiksi maisema-alueiksi 2013, Pirkanmaan maakuntakaava 2040.

Pirkanmaan liitto. Pirkanmaan maisema-alueet ja kulttuuriympäristöt. Julkaisu B97.

Pirkanmaan liitto. Pirkanmaan maakunnallisesti arvokkaat rakennetut kulttuuriympäristöt 2014, luonnos 12.1.2015.

Pirkanmaan liitto. Kulttuurimaisemat 2014, Pirkanmaan maisemallisesti ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaat maatalousalueet. 2015.

Serlachius –museot. Karttajulkaisu. www.serlachius.fi/fi/kokoelmat/karttajulkaisu/